

Duurzaamheid in context

*Hoe krijgt duurzaamheid invulling in
wijkgerichte projecten?*

duurzaamheid

energie
levenskwaliteit
sociale
ecologie
welzijn
verantwoord
normatief
groen
natuur
voedsel
mogelijkheden
Duurzaamheid
uitdagingen
samenwerken
verbinding
zorg
levensstijl
misbruikt
mondiaal
samenhang
waarden
duurzame
armoede
vervullen
netwerk
visie
participatie
verandering

netwerken
acties
economie
productie
consumenten
bronnen
reflectie
samen
behoeften
rechtvaardigheid

maatschappelijke
toekomst

Masterthesis
Rosanne Winterwerp
augustus 2013

Duurzaamheid in context

Hoe krijgt duurzaamheid invulling in wijkgerichte projecten?

Een onderzoek naar de betekenis van het concept duurzaamheid binnen het project InContext en de plaatsbepaling hiervan binnen het brede duurzaamheidsdebat

Universiteit Utrecht
Algemene Sociale Wetenschappen
Master: Arbeid, zorg en welzijn: beleid en interventie
15 Augustus 2013

Aantal woorden: 23.053

Rosanne Winterwerp
3375307

Begeleider Universiteit Utrecht: Dr. Ludwien Meeuwesen
Tweede beoordelaar: Prof. Dr. Trudie Knijn
Stagebegeleider Drift: Julia Wittmayer

Universiteit Utrecht

Voorwoord

Beste lezer,

15 augustus

Voor u ligt mijn masterscriptie *Duurzaamheid in context: hoe krijgt duurzaamheid invulling in wijkgerichte projecten?* Het onderzoek betreft de betekenisgeving van het concept duurzaamheid en is uitgevoerd in samenwerking met Drift: Dutch Research Institute for Transitions. Gedurende een half jaar heb ik op deze mooie plek een onderzoeksstage gelopen. Dit verslag is het eindresultaat en daarmee sluit ik de master Arbeid, zorg en welzijn: beleid en interventie aan de Universiteit Utrecht af.

Voor de totstandkoming van deze scriptie wil ik graag een aantal mensen bedanken omdat zonder hen deze periode een stuk onaangener en vooral minder leerzaam was geweest. Ten eerste wil ik mijn begeleider Ludwien Meeuwesen bedanken. Dit is de tweede scriptie die ik onder haar begeleiding schreef en dit is niet voor niks. Haar kennis over duurzaamheid in de sociale wetenschappen, maar ook haar persoonlijke verbinding met dit onderwerp zijn groot en werken zeer motiverend. De frequente bijeenkomsten verliepen niet altijd even soepel, maar we wisten altijd weer een nieuwe impuls aan het werk te geven en u heeft mij steeds proberen te redden van de oneindige duurzaamheidszee. Bijzonder was de excursie waar ik aan mocht deelnemen naar Siebenlinden; een ecodorp in Duitsland. Hier heb ik met een fijne groep mensen verschillende vormen van duurzaamheid kunnen ervaren. Dank hiervoor.

Dan wil ik graag Julia, mijn begeleider bij Drift bedanken. Vanaf het eerste mailtje dat ik stuurde heeft jouw enthousiasme veel voor me betekent. Je positieve en energieke houding is heel fijn en je maakte altijd een plekje om mijn werk te bekijken en te bespreken, al moest het via skype. Ook met jou mocht ik mee op ‘excursie’, naar een projectbijeenkomst in Freiburg. Dit heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het onderzoek, zowel inhoudelijk als voor het proces. De projectleden van InContext die ik in Freiburg heb ontmoet wil ik graag bedanken voor hun tijd, hulp en enthousiaste reacties op mijn onderzoek. De stage bij Drift was een fijne ervaring. Alle Drifters bedank ik voor een luisterend oor en een kritische blik.

Als laatste gaat mijn dank uit naar mijn familie en vrienden die mij allemaal gesteund hebben dit hele jaar. In het bijzonder mijn vriendje Rolf die mij altijd geruststelde als ik de weg in mijn eigen stuk kwijt was en mij met veel geduld en oprechte aandacht weer op de baan hielp.

Rosanne Winterwerp

Samenvatting

In dit onderzoek staat de betekenis van het concept duurzaamheid centraal. Het onderzoek naar het project InContext geeft inzicht in een mogelijke invulling van het concept duurzaamheid op lokaal niveau. Het doel van het onderzoek is om inzicht te verkrijgen in hoe de invulling van duurzaamheid op lokaal niveau zich verhoudt tot heersende opvattingen over duurzaamheid in het algemeen. InContext is een Europees project dat zich richt op maatschappelijke problemen in lokale gemeenschappen waarbij het faciliteren en bevorderen van duurzaam gedrag en duurzame gemeenschappen het doel is. Duurzaamheid beslaat in het brede debat meerdere complexe onderwerpen waardoor een praktische invulling van het begrip in al zijn aspecten in een lokale context vaak onhaalbaar blijkt. In de context van een lokaal project zoals InContext, krijgt duurzaamheid een meer concrete, maar ook beperktere betekenis. In dit verslag wordt het project allereerst geëvalueerd volgens de eigen invulling van duurzaamheid. Daarnaast is het belangrijk om deze invulling terug te plaatsen in het brede debat om te kunnen zien welke andere betekenissen zich naast deze specifieke invulling bevinden en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Op die manier wordt duidelijk waar de kracht van het project ligt bij het ontwikkelen van meer duurzame gemeenschappen, maar ook welke aspecten van duurzaamheid minder aandacht krijgen. Bij InContext krijgt duurzaamheid voornamelijk een sociale betekenis. Het belangrijkste is de ontwikkeling van sociale netwerken van waaruit burgers actie kunnen ondernemen om hun welzijn te vergroten. De uitkomsten van de acties bevinden zich ook vooral op het sociale vlak van duurzaamheid, maar wijken ook uit naar ecologische aspecten en richten zich op de toekomst. Deze sociale netwerken faciliteren ook een duurzaam proces waarin veranderingen op een dieper psychologisch niveau plaatsvinden. Deze kunnen op lange termijn bijdragen aan de bredere invulling van duurzaamheid zoals de grotere thema's van ongelijkheid, armoede en de uitputting van natuurlijke bronnen die in dit stadium van het project niet direct aan de orde zijn gekomen.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Relevantie en interdisciplinariteit.....	5
1.2 Structuur van het verslag.....	6
2. Het project InContext	8
2.1 Achtergrond.....	8
3. Theoretische verkenning	14
3.1 Introductie en opbouw.....	14
3.2 Brundtland.....	14
3.3 De drie pijlers van duurzaamheid.....	16
3.4 Een gedeeld wereldbeeld.....	20
3.5 Theoretisch kader	22
4. Onderzoeksopzet	25
4.1 Onderzoeksmethode	25
4.2 Interviews	26
4.3 Documentanalyse	30
4.4 Interviews met bewoners.....	31
4.5 Participerende observatie.....	31
4.6 Analyse.....	32
4.7 Validiteit en betrouwbaarheid	36
5. Resultaten	37
5.1 Persoonlijke opvatting van duurzaamheid.....	37
5.1.1 Discussie van de resultaten deel 1	40
5.2 Duurzaamheid binnen het project InContext.....	40
5.2.1 Discussie van de resultaten deel 2	44
5.3 De pilotprojecten	45
5.3.1 Visies.....	48
5.3.2 De bewoners van de gemeenschappen	50
5.3.3. Discussie van resultaten deel 3.....	51
6. Interpretatie van de resultaten	52
6.1 InContext en haar team.....	52
6.2 De praktijk.....	54
6.3 Een gedeeld wereldbeeld.....	56
7. Conclusie.....	58

7.1 Algemene conclusie	58
7.2 Reflectie.....	61
7.3 Aanbevelingen.....	61
Literatuur	63
Bijlagen	67
Bijlage 1. <i>Community Arena</i> overzicht	68
Bijlage 2. Topiclijst voor de interviews met de projectleden van InContext	69
Bijlage 3. Voorbeeld interview voor de bewoners in Carnisse	70
Bijlage 4. Punten uit bijeenkomst in Freiburg.....	72
Bijlage 5. Codeboom interviews InContextleden.....	74
Bijlage 6. Codes interviews bewoners Carnisse.....	75

1. Inleiding

“Mensen zijn het meest gemotiveerd zich in te zetten voor hun directe leefomgeving.” Dit schreef minister Plasterk (Binnenlandse Zaken) in een bericht aan de Eerste en Tweede Kamer om meer steun te verwerven voor een ‘doe-democratie’(ANP, 2013). De doe-democratie moet burgers die de handen ineen slaan om maatschappelijke problemen aan te pakken ondersteunen. De overheid heeft hierin een bescheiden rol en er wordt meer zeggenschap overgedragen aan burgers. Dit kan het beste op lokaal niveau gebeuren omdat de gemeenschap de juiste plek voor burgerinitiatieven is (ANP, 2013).

Een gemeenschap is een plek waar mensen samenkomen op grond van gedeelde belangen of een gedeelde filosofie (Holland, 2004). Fysiek betekent dit dat een gemeenschap mensen bindt en een basis biedt voor sociale relaties. De socioloog Tönnies maakt een onderscheid tussen twee typen gemeenschappen die gebaseerd zijn op verschillende sociale relaties. In de *Gemeinschaft* zijn sociale relaties sterke banden die voortkomen uit een gedeeld begrip over hoe men zich gedraagt in de gemeenschap en tegenover anderen. Hierdoor wordt orde en sociale cohesie bewaard. In de *Gesellschaft* komen sociale relaties op contractuele- en werkbases tot stand waardoor sociale cohesie puur uit eigenbelang blijft bestaan en niet vanwege een gedeeld idee van solidariteit (Marsh, 2002). Door industrialisering en modernisering in de 19^e en 20^e eeuw werd door onder andere Tönnies een verschuiving van *Gemeinschaft* naar *Gesellschaft* voorspeld. Nu, in de 21^e eeuw doen zich nieuwe problemen voor die het bestaan van de *Gemeinschaft* bedreigen. Toenemende individualisering doet afbreuk aan de gedeelde identiteit en harmonie binnen een gemeenschap (Marsden & Hines, 2008). De marktgeoriënteerde manier van denken die de post-moderne tijd domineert (Rotmans, 2005) zorgt, samen met het individuele bestaan dat veel mensen leiden, voor eenzaamheid en isolement en vermindert het gemeenschapsgevoel.

Een betrokken gemeenschap wordt echter als een van de voorwaarden voor duurzame ontwikkeling gezien (Marsden & Hines, 2008). Bij de verschuiving van *Gemeinschaft* naar *Gesellschaft* neemt de betrokkenheid af. Daardoor komt een belangrijke voorwaarde voor duurzame ontwikkeling onder druk te staan. Om deze belangrijke voorwaarde te herstellen en duurzaamheid te stimuleren is er een tegenbeweging gaande van mensen die opnieuw een *Gemeinschaft* creëren waarin weer meer aandacht is voor de sociale waarde van de gemeenschap. Ook ontstaan steeds meer initiatieven om maatschappelijke problemen op lokaal niveau aan te pakken (Crane, Viswnathan & Whitelaw, 2013).

Een van deze initiatieven is het project InContext. InContext (Individuals in context) is een Europees project dat zich richt op verschillende maatschappelijke problemen in lokale gemeenschappen. Het doel van het project is om wegen naar alternatief en meer duurzaam gedrag van individuen te faciliteren en gezamenlijke activiteiten naar meer duurzame gemeenschappen te bevorderen (Schäpke & Rauschmayer, 2011). Door InContext is in drie gemeenten een pilotproject opgezet waarmee gezocht wordt naar wat mensen nodig hebben om een duurzame levensstijl te ontwikkelen. De pilotprojecten zijn gesitueerd in Carnisse (Nederland), Wolfhagen (Duitsland) en Finkenstein (Oostenrijk). Samen met de bewoners wordt gewerkt aan een gedeelde visie voor de gemeenschappen. Deze dient als basis voor de ontwikkeling van nieuwe initiatieven die een duurzame en leefbare toekomst mogelijk moeten maken (Wittmayer et al., 2012).

InContext baseert haar aanpak binnen het project op transitie management, een vernieuwend perspectief op de ontwikkeling naar een duurzame wereld. Hierin staat het creëren van innovatieruimte voor mensen met frisse ideeën en opvattingen over uiteenlopende onderwerpen centraal. Door de ontwikkeling van netwerken rondom actoren kan een beweging van onderop in gang worden gezet die druk uitoefent op bestaande, onduurzame structuren in de samenleving. De kracht van een groep mensen met nieuwe en frisse ideeën wordt ook bij InContext ingezet voor de ontwikkeling van meer duurzaam gedrag en meer duurzame gemeenschappen. Wat er onder duurzaamheid verstaan wordt in het project is echter niet geheel duidelijk. Duurzaamheid is een begrip dat vele kanten heeft en meerdere betekenissen kent. Binnen InContext wordt geen vooraf vastgestelde definitie van duurzaamheid gehanteerd. De onderzoekspartners van de pilotprojecten zijn vier duurzaamheidsdimensies overeengekomen: sociaal denken, milieubewust denken, interregionaal denken en tijdshorizon. Buiten het kader van deze vier dimensies is er in het project gekozen om de betekenis van duurzaamheid in en door de gemeenschappen tot stand te laten komen. Omdat duurzaamheid een specifiek doel van het project is, is het echter noodzakelijk om een beter begrip van het concept duurzaamheid te ontwikkelen. De mogelijkheid om het succes van het project te beoordelen is hiervan afhankelijk.

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in hoe het begrip duurzaamheid invulling krijgt bij InContext. De gehanteerde onderzoeksvraag hierbij is: *Hoe wordt het begrip duurzaamheid binnen InContext vormgegeven en hoe verhoudt dit zich tot heersende opvattingen?* Deze vraagstelling wordt opgedeeld in vier deelvragen die samen de beantwoording van de hoofdvraag mogelijk maken:

1. Welke heersende opvattingen vormen het debat rond het begrip duurzaamheid?

2. *Welke verschillende definities van duurzaamheid hanteren de projectleden van InContext?*
3. *Hoe krijgt het begrip duurzaamheid invulling in het project zelf?*
4. *Hoe is duurzaamheid uiteindelijk in de pilotprojecten terug te vinden?*

1.1 Relevantie en interdisciplinariteit

Maatschappelijke relevantie

In de samenleving kampen we met verschillende maatschappelijke problemen die vragen om meer duurzame oplossingen. Een voorbeeld van deze maatschappelijke problemen is het individuele karakter van de maatschappelijke structuur waardoor de kwaliteit van welzijn en de mate van solidariteit afnemen (Rotmans, 2005). Deze ontwikkelingen kunnen op de lange termijn leiden tot vermindering van welzijn en zelfs sociaal isolement. Daarbij bedreigen we als mensen met de huidige manier van leven belangrijke ecologische bronnen en ecosystemen die van grote waarde zijn voor ons eigen voortbestaan en welzijn. Uitputting van deze bronnen en verwoesting van de systemen hebben onomkeerbare gevolgen waarvan de mensheid zich vaak niet genoeg bewust is. Hoewel beide maatschappelijke kwesties niet vanzelfsprekend met elkaar geassocieerd worden, werd hiervoor al duidelijk wat het belang is van sociale cohesie voor duurzame ontwikkeling. Het aanpakken van zowel de sociale als ecologische kwesties is dus van onmiskenbaar belang om een meer duurzame wereld mogelijk te maken. Ondanks het feit dat de urgentie van beide problemen niet onderschat wordt, is het vaak lastig te beoordelen wat de juiste oplossingen zijn. Op lokaal niveau krijgt de problematiek een concretere vorm waardoor het makkelijker is stappen ter verbetering op te zetten. Inzicht in welke processen tot verbetering van maatschappelijke uitdagingen leiden kunnen helpen de problematiek effectiever en meer structureel het hoofd te bieden. Een duidelijke conceptualisering van duurzaamheid op lokaal niveau helpt in het identificeren van de benodigde verandering.

Wetenschappelijke relevantie

Wetenschappelijk gezien kan dit onderzoek bijdragen aan begrip van de uiteenlopende betekenissen van duurzaamheid en het belang van de context waarbinnen het geplaatst wordt. Hierbij wordt de waarde van verschillende theorieën in perspectief geplaatst in de context van de lokale gemeenschap. Ook kan de kennis over hoe er binnen een project met een normatief begrip als duurzaamheid om wordt gegaan gebruikt worden voor volgende projecten die met dezelfde problematiek kampen.

Relevantie vanuit interdisciplinair perspectief

Het onderzoek is interdisciplinair omdat het gebaseerd is op theorieën uit verschillende vakgebieden. Rotmans (2005, 2010) stelt dat zowel aanpassingen op economisch, ecologisch als op sociaal niveau moeten plaatsvinden om duurzame ontwikkeling mogelijk te maken. Transitie Management geeft inzicht in hoe dit er in de praktijk uit ziet. De nadruk ligt hierbij op de samenwerking tussen bestuurlijke organen en de kracht van innovatieve burgers op lokaal niveau. Op het sociale vlak geven theorieën over het belang van een gemeenschapsgevoel en individueel welzijn inzichten in de ontwikkeling naar een meer duurzame samenleving. Marsden & Hines (2008) richten zich hierbij op het sociologische deel, terwijl Stern (2000) een bijdrage vanuit de psychologie levert. Met de Capability approach van Sen (1987) worden zowel individuele als contextuele en institutionele factoren gecombineerd om de totstandkoming van gedrag en welzijn te verklaren. Vanuit de meer milieuwetenschappelijke hoek komt het belang van de ecologie in duurzaamheid aan bod. Kortekamp & Moore (2011) koppelen dit weer aan het sociale vlak door het belang van de ecologie in het licht van ons eigen welzijn en voortbestaan te plaatsen. Het debat over duurzaamheid en de ontwikkeling van duurzaam gedrag worden op deze manier vanuit verschillende uitgangspunten bekeken die gebaseerd zijn op meerdere disciplines.

1.2 Structuur van het verslag

Deze thesis is als volgt opgebouwd: In het volgende hoofdstuk wordt het project InContext beschreven zodat duidelijk is wat het project behelst. Hierbij zal een praktisch deel en een meer inhoudelijk deel aan de orde komen. In het inhoudelijke deel worden een aantal theorieën kort besproken die relevant zijn voor het begrip van het project. Deze zijn niet in de theoretische verkenning opgenomen omdat ze duidelijkheid geven over hoe duurzaamheid in het project bereikt hoopt te worden. In hoofdstuk drie volgt de theoretische verkenning waarin belangrijke opvattingen over de betekenisgeving van duurzaamheid uiteen worden gezet. Hiermee wordt antwoord op de eerste deelvraag gegeven. De uiteenzetting van het theoretische veld maakt een plaatsbepaling mogelijk van de analytische bril waarmee de resultaten van dit onderzoek bekeken en beoordeeld worden. De analytische bril wordt gevormd door de vier duurzaamheidsdimensies die door de onderzoekers van InContext zijn gebruikt als operationalisering van duurzaamheid. Het vierde hoofdstuk is de onderzoeksopzet. Hierin wordt de aanpak van het onderzoek beschreven en verantwoord. In hoofdstuk vijf volgen de resultaten. Deze zijn per deelvraag geordend en geven de

belangrijkste bevindingen van het onderzoek weer. In hoofdstuk zes worden de resultaten geïnterpreteerd door ze terug te koppelen aan de literatuur. Het zevende hoofdstuk is de conclusie waarin een antwoord wordt gegeven op de hoofd- en deelvragen. Als afsluiting volgt een hoofdstuk met reflectie op het onderzoek en aanbevelingen voor vervolgonderzoek en de praktijk.

2. Het project InContext

InContext (Individuals in context) is een driejarig, Europees project en is onderdeel van het '7th framework programme' van de Europese Unie. Het project is gestart in oktober 2010 en loopt nu op zijn einde. Het doel van InContext is het ontwikkelen en ondersteunen van alternatieve, meer duurzame levensstijlen. Het probeert hiermee oplossingen te bieden voor maatschappelijke problemen in lokale gemeenschappen. InContext doet dit door actiegeoriënteerde interventies te combineren met conceptueel denken over duurzaamheid en duurzaam gedrag: wat zij actieonderzoek noemen.

Het project is opgedeeld in zes verschillende takenpakketten: projectmanagement, theorie ontwikkeling, vier case studies, drie pilotprojecten, synthese en disseminatie van het project. In deze onderdelen zijn mensen actief uit verschillende onderzoeksinstituten en organisaties die zich bezig houden met duurzaamheid en lokaal bestuur. Het project InContext als geheel en de drie pilotprojecten vormen de belangrijkste onderdelen van dit onderzoek.

De pilotprojecten worden uitgevoerd in drie lokale gemeenschappen in Duitsland, Oostenrijk en Nederland. De problematiek in deze drie gemeenschappen bestaat uit een gebrek aan sociale cohesie, onduurzame stadsontwikkeling en een gedecentraliseerde structuur van de gemeenschap. In alle drie de pilotprojecten wordt gewerkt aan een gedeelde visie voor de gemeenschap (Wittmayer, Van Steenberg, Baasch, Feiner, Omann, Quist & Loorbach, 2012). In de pilotprojecten worden de verschillende factoren die de context voor gedrag vormen onderzocht door middel van actieonderzoek. Het is belangrijk om deze onderzoeksmethode wat verder toe te lichten omdat het consequenties heeft voor de mogelijkheden en uitkomsten van het project en daarbij is het ook van nut bij de reflectie op de resultaten van dit onderzoek. deze toelichting volgt in paragraaf 2.1. Naast actieonderzoek worden in dit hoofdstuk nog twee andere onderwerpen geïntroduceerd die belangrijk zijn voor het begrip van InContext of nodig zijn als basis voor verdere analyse van het project. De begrippen zijn *transitiemanagement* en *gedragsverandering*. Transitiemanagement vormt de basis van InContext en vraagt daarom om verdere toelichting. Gedragsverandering is een van de initiële doelen van InContext waardoor het nuttig is factoren te noemen en te bespreken die van invloed kunnen zijn op de verandering van gedrag, in het bijzonder naar een meer duurzame vorm

2.1 Achtergrond

Actieonderzoek

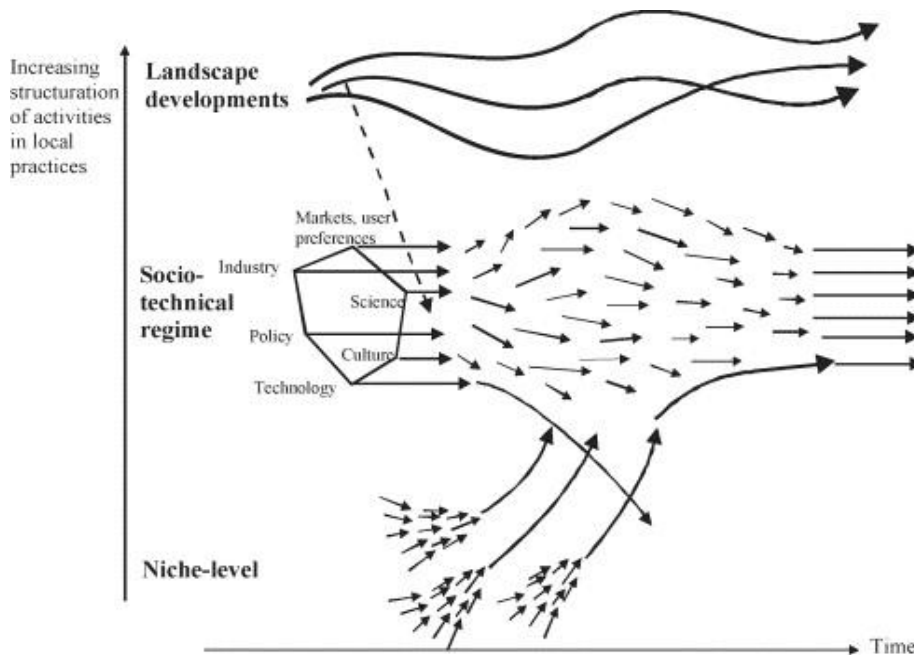
Actieonderzoek is een veldwerk methode en wordt gekenmerkt door drie elementen: handelen, onderzoek en participatie. Over het algemeen is actieonderzoek de gezamenlijke productie van wetenschappelijke- en sociaal relevante kennis door participatie. Dit betekent dat de onderzoeker nauw samenwerkt met, in dit geval, de bewoners van de gemeenschappen waardoor de relatie tussen hen vervaagt. Het doel van actieonderzoek is – naast kennisverwerving – sociale verandering. Hierdoor vraagt actieonderzoek vaak om andere kwaliteitsstandaarden dan conventionele wetenschappelijke benaderingen (Wittmayer et al., 2013). Bij deze methode komen in dit project verschillende processen kijken zoals het bouwen aan een toekomstvisie, experimenteren met opgeworpen ideeën van bewoners, zelfreflectie en leren.

Transitiemanagement

Transitiemanagement is de methode waarmee InContext tot meer duurzame gemeenschappen wil komen. In deze nieuwe vorm van *governance* worden hardnekkige problemen in de maatschappij benaderd vanuit de complexe systeemtheorie. Problemen zoals klimaatverandering en energiegebruik zijn ingebed in maatschappelijke systemen. Om deze problemen aan te pakken zijn aanpassingen nodig in structuren, culturen en gewoonten die het maatschappelijk systeem kenmerken. Alleen technologische vooruitgang en beleidsvorming kunnen de problemen niet oplossen: herstructurering van de maatschappelijke systemen door brede innovatie is nodig (Rotmans, 2005). Deze innovatie kan door verschillende actoren in gang gezet worden en de actoren kunnen zich op verschillende niveaus in de samenleving bevinden. Dit gegeven wordt het multi-level perspectief (figuur 1) genoemd (Grin, Rotmans, Schot, 2010). Veranderingsimpulsen beginnen op micro-niveau. Niches laten alternatieven zien voor het dominante, starre regime. Actieve actoren hierbinnen zijn *frontrunners*: mensen met opvallende competenties en kwaliteiten die het bestaande regime willen vervangen door een beter alternatief. De slagingskans hiervan is mede afhankelijk van externe landschapsveranderingen die van bovenaf druk op het regime uitoefenen (Grin et al., 2010).

Een belangrijk onderdeel van transitiemanagement is de transitie arena. Dit is een vernieuwingsnetwerk rondom een transitievraagstuk dat ruimte geeft voor gezamenlijke leerprocessen. InContext heeft gebruik gemaakt van een specifieke vorm van de transitie arena, de *Community Arena*. Hiermee wordt transitiemanagement op lokaal niveau toegepast. De *community arena* is een nieuw ontwikkelde methodologie die als experiment gezien kan worden voor de invulling van transitiemanagement op lokale schaal. Deze methodologie

fungeert als leidende aanpak voor de te ondernemen stappen in de gemeenschappen (zie bijlage 1).

Figuur 1. Multi-level perspectief van Transitie Management. Van Grin et al., 2010: 64.

Door middel van transitie management en met de daarbinnen opgezette transitie arena worden mensen geactiveerd om met elkaar alternatieven te ontwikkelen voor de bestaande, onduurzame structuren. Dit kan resulteren in uiteenlopende uitkomsten, afhankelijk van het probleem.

Naast deze ontwikkeling kan er door deze aanpak ook nog een ander proces op gang komen. Doordat mensen elkaar ontmoeten en discussiëren over onderwerpen die de groep verbindt, kunnen interne veranderingen bij mensen op gang komen die onder andere in meer duurzaam gedrag kunnen resulteren. Bij de totstandkoming van meer duurzaam gedrag spelen verschillende factoren een rol. Normen en waarden van mensen, de mogelijkheden om in behoeften te voorzien en de aanwezige bronnen die verandering stimuleren en mogelijk maken. Deze factoren worden in de volgende paragrafen onderverdeeld in interne en externe factoren en worden met de *Capability approach* aan elkaar gekoppeld. .

Individuele gedragsfactoren

De waarde die mensen hechten aan bepaalde zaken heeft een mate van invloed op het gedrag in relatie tot deze zaken. De waarde die gehecht wordt aan bijvoorbeeld een beter milieu of

een fijne wijk om in te leven bepaalt voor een deel hoe natuurlijke bronnen als water en energie gebruikt worden of hoe iemand zich in de buurt gedraagt (Stern, 2000). Uit deze waarden komt gedrag voort dat gebaseerd is op persoonlijke morele normen. Dit is *altruïstisch* gedrag dat ontstaat door het bewustzijn dat bepaalde situaties consequenties hebben voor anderen en dat mensen zelf een verantwoordelijkheid kunnen nemen om deze consequenties te voorkomen (Guagnano, Stern & Dietz, 1995).

Capability Approach

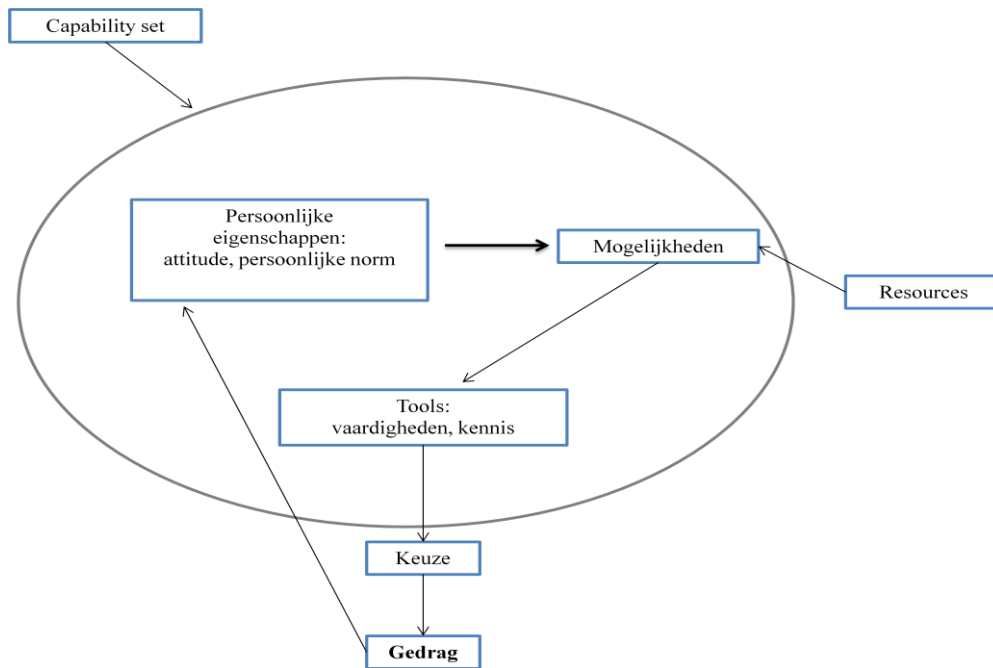
Sen (1984) ontwikkelde de *Capability Approach* waarin de rol van menselijke behoeften en de aanwezige mogelijkheden om in deze behoeften te voorzien duidelijk worden. In deze benadering komen de eerder genoemde factoren als waarden en altruïsme bij elkaar. Volgens Sen bestaat het leven uit allerlei *functionings*, mechanismen zoals het streven naar gezondheid, veiligheid en betrokkenheid. *Capability* of het vermogen van een persoon is de mogelijkheid om te kunnen kiezen tussen verschillende combinaties van deze mechanismen. Dit, samen met aanwezigheid van benodigde hulpbronnen, leidt tot de vrijheid om te kiezen hoe mensen hun eigen leven willen leiden. Deze vrijheid draagt bij aan het welzijn van het individu, maar ook aan dat van anderen doordat de keuze voor bepaalde *functionings* positief kan zijn voor anderen. Voor het realiseren van *capabilities* zijn persoonlijke vaardigheden, motivatie en kennis nodig (Schäpke & Rauschmayer, 2012).

De *capability set* bestaat uit de verschillende *functionings*, dus de reële mogelijkheden die er zijn. De vrijheid om te kunnen kiezen uit deze *functionings* is afhankelijk van de bronnen en de mogelijkheden van de persoon. De samenstelling van de *capability set* is afhankelijk van de waarde die aan de verschillende werkingen gehecht worden. De waarden en normen die mensen ergens aan hechten of de mogelijkheden die zij kennen om in behoeftes te kunnen voorzien kunnen zich ontwikkelen. Leermogelijkheden spelen een belangrijke rol bij complexe en onzekere situaties, die kenmerkend zijn voor aan duurzaamheid gerelateerde problematiek. Keuzes die hierin gemaakt worden vormen een proces waarin de betrokken actoren onafgebroken van elkaar leren. Dit *sociaal leren* is gebaseerd op het vermogen om de aannames over gedrag, waarden en waarheidsclaims in twijfel te trekken. De meest complexe leervorm is *double loop* leren waarin een verandering in de onderliggende waarden en aannames plaatsvindt. Deze waarden geven aan hoe we over complexe systemen denken. Verandering hiervan is wat nodig is voor de transitie naar duurzaamheid (Garmendia & Stagl, 2010).

Contextuele gedragsfactoren

Naast het belang van individuele factoren die tot nu toe besproken zijn, heerst er een sterke opvatting dat gedrag ook bestudeerd dient te worden als een functie van externe factoren (Guagnano et al., 1995; Clark, Kotchen & Moore, 2002). Zoals bij de beschrijving van de *capability* al genoemd werd, dienen de juiste bronnen aanwezig te zijn om de realisering van *functionings* mogelijk te maken. Stern (2000) gaat hier dieper op in en bekijkt de betekenis van context voor gedrag. Hij geeft een model voor sociale verandering waar zowel individuele als contextuele factoren in zijn opgenomen. Het model is gebaseerd op de theorie van gepland gedrag die menselijk gedrag in een specifieke situatie voorspelt en verklaart. De uitvoering van een gedraging hangt af van de motivatie, de intentie om het gedrag te vertonen en de mogelijkheid om het gedrag uit te voeren (Ajzen, 1991). Stern noemt zijn model de ABC-theorie waarin gedrag (B) een interactief product is van persoonlijke variabelen (A) en contextuele factoren (C). Gedrag is dus een combinatie van attitudes en contextuele factoren. Met een neutrale context hebben de attitudes van mensen veel invloed op het gedrag. Wanneer er een duidelijke kracht vanuit de context komt, door bv een transitie arena of een project in een wijk over duurzaamheid, spelen attitudes een minder belangrijke rol en wordt gedrag meer bepaald door wat zich in de context afspeelt (Stern, 2000).

De gedragsfactoren die tot nu toe aan bod gekomen zijn worden door Schäpke & Rauschmayer (2012) schematisch weergegeven. Het model combineert de Capability Approach met de theorie van gepland gedrag van Ajzen (1991). Er wordt vanuit gegaan dat personen bewust gedrag kiezen uit een set van waargenomen mogelijkheden waarbij persoonlijke eigenschappen en zelfperceptie essentiële variabelen zijn in het waarnemen van mogelijkheden en het kiezen uit verschillende opties (Schäpke & Rauschmayer, 2012).

Figuur 2. Variabelen voor duurzaam gedrag (Schäpke & Rauschmayer, 2012).

Bovenstaande toelichtingen op specifieke theorieën geven de context waarin het project zich afspeelt. Het gebruik van de actieonderzoekmethode, evenals de basis in transitie management geven belangrijke inzichten in de opbouw van het project en spelen om die reden ook een rol in dit onderzoek, daar InContext het onderzoeksobject is. De gedragsveranderingsfactoren vormen een basis waarmee de praktijk van InContext beschreven kan worden. Zoals later duidelijk wordt is inzicht hierin van belang om begrip te ontwikkelen voor de positie van InContext in het bredere debat over duurzaamheid.

3. Theoretische verkenning

3.1 Introductie en opbouw

In dit hoofdstuk worden de uiteenlopende ideeën en opvattingen over duurzaamheid uiteengezet zoals deze zich de afgelopen decennia hebben ontwikkeld. Verschillende heersende definities en manieren om duurzaamheid te benaderen worden besproken. Op deze manier wordt het veld uiteen gezet waarbinnen het debat rondom duurzaamheid zich afspeelt. Daardoor wordt het mogelijk om de positie van het begrip zoals het bij InContext inhoud krijgt ten opzichte van dit veld te bepalen.

Deze theoretische verkenning bevat de meest gebruikte definitie van duurzaamheid zoals deze in 1987 door de Commissie Brundtland geformuleerd is. Ondanks dat deze definitie al bijna 30 jaar oud is, geldt hij nog steeds als een van de leidende invullingen van duurzaamheid. Dit echter niet zonder bekritiseerd te worden. Een herziening van de Brundtland-definitie die onlangs is verschenen benadrukt een punt dat door sommigen gemist wordt in de heersende versie. Met deze aanpassing wordt getipt aan een bredere verdeling binnen het duurzaamheidsdebat; de drie pijlers van duurzaamheid. Een sociale, economische en ecologische pijler vormen drie kaders waarbinnen duurzaamheid begrepen en ingevuld wordt. Als laatste volgt er een manier om duurzaamheid te benaderen die gebaseerd is op een integraal mens- en wereldbeeld. Van Egmond (2011) ziet het denken en handelen vanuit een geïsoleerd wereldbeeld als oorzaak van de problemen die we kennen. Hij ontwikkelde een model waarin de verschillende waardeoriëntaties die mensen kunnen hebben samen gebracht worden in de vorm van een gedeeld mens- en wereldbeeld. Hiermee wordt het mogelijk om kwaliteit van leven voor iedereen te realiseren. Als afsluiting van dit hoofdstuk wordt in het theoretisch kader het analytische raamwerk waarmee InContext wordt bekeken gepresenteerd en afgezet tegen de theoretische verkenning.

3.2 Brundtland

De meest bekende – en veel geciteerde – definitie van duurzaamheid komt van de Commissie Brundtland; een door de Verenigde Naties gestimuleerde, maar onafhankelijk opererende organisatie waarin met landen van over de hele wereld gezamenlijk naar duurzame ontwikkeling gestreefd wordt. De definitie van duurzaamheid wordt gelijk gesteld aan duurzame ontwikkeling: *“Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”*

(Brundtland, 1987). Wanneer mensen in hun behoeften kunnen voorzien vergroot dit het welzijn. Behoeften zijn echter breed op te vatten. Ze beslaan basiselementen zoals voedsel en veiligheid (Maslow, 1943), maar wanneer deze behoeften vervuld zijn ontstaan er nieuwe behoeften om de levenskwaliteit te verhogen. Max-Neef (1991) omschrijft behoeften in abstracte zin als levensonderhoud, bescherming, affectie, participatie vrijheid etc.; behoeften die bij de vervulling niet ten kosten hoeven gaan van anderen. Deze passen mooi in de Brundtland-definitie. Vaak worden behoeften echter verward met materiële wensen waarbij de vervulling in veel gevallen de mogelijkheden van anderen beperkt. Op dit verschil voortbouwend hebben zich twee stromingen in het duurzaamheidsdebat ontwikkeld die gestoeld zijn op een fundamenteel verschil in wat de oplossing voor de problematiek is. De ene stroming ziet grote verbetering in welzijn van mensen en milieuomstandigheden door meer efficiëntie en technologische verandering. De andere stroming beschouwt ongewenste sociale- en milieusituaties juist als uitkomst van onduurzame toename in groei, iets dat alleen vermeden kan worden door een fundamentele verandering in individuele waarden (Robinson, 2004).

Het woord ontwikkeling in de definitie geeft aan dat duurzaamheid hier als een proces gezien wordt; als een discussie over een mogelijke gewenste toekomst waarin we gezamenlijk willen en kunnen leven (Robinson, 2004). Deze toekomst kan uitgedrukt worden in duurzame doelen zoals bijvoorbeeld door de EU en VN voorgeschreven worden, maar ook de weg naar deze toekomst moet gekenmerkt worden door bepaalde criteria die op duurzaamheid gestoeld zijn. Hoe duurzame doelen het beste nagestreefd kunnen worden hangt af van de context waarin het doel zich bevindt (Loorbach, 2010).

Door de behoeften van de mens nader te definiëren en af te bakenen krijgt de Brundtland-definitie meer betekenis. De Brundtland-definitie geldt ondanks kritische uitingen nog altijd als een van de meest invloedrijke conceptualisering van het begrip duurzaamheid, maar is zeker niet de enige definitie ervan. Voor de verschijning van het boek 'Our Common Future' waarin de Brundtland-definitie in 1987 gepresenteerd werd, bestonden er verschillende andere opvattingen over duurzaamheid.

De ontwikkeling van het concept duurzaamheid

Oorspronkelijk komt het begrip duurzaamheid uit de ecologie: '*Het duurzaam gebruiken van een bos betekent dat er niet méér hout aan de voorraad onttrokken wordt dan de natuurlijke aanwas*' (Boelhouwer, Hanemaaijer, Hoekstra, Smits & Stolwijk, 2009: 23). De sociaaleconomische aspecten van duurzaamheid en duurzame ontwikkeling komen de laatste

jaren steeds vaker aan de orde, maar werden aan het einde van de 18e eeuw ook al benoemd. Zo beschreef Malthus in 1798 al de gevaren van de exponentieel groeiende bevolking. In 1972 werd door de Club van Rome het boek ‘Limits to Growth’ gepubliceerd waarin de gevolgen van menselijk handelen voor de planeet uiteen werd gezet (Palme, 2011). Ook na 1987 zijn er nieuwe pogingen gewaagd om tot een gemeenschappelijk idee van duurzaamheid te komen. De meest recente definitie is onlangs uitgekomen in het tijdschrift Nature en is een herziening van de Brundtland-definitie, waarbij de ecologie weer meer op de voorgrond komt. Hier wordt duurzame ontwikkeling beschreven als een *“development that meets the needs of the present while safeguarding Earth’s life-support system, on which the welfare of current and future generations depends”* (Griggs, 2013: 306). De verandering van de betekenis van duurzaamheid door de tijd heen geeft aan dat het een lastig te vatten concept is.

3.3 De drie pijlers van duurzaamheid

De breedte van het concept duurzaamheid, zoals hiervoor al duidelijk werd, zorgt ervoor dat het concept niet altijd even werkbaar is. Daarom wordt duurzaamheid vaak onderverdeeld in sociale, economische en ecologische pijlers. In onderzoek, maar ook in beleidsvorming wordt vaak vanuit één van deze drie pijlers gewerkt (Gibson, 2006). Voorstanders hiervan beargumenteren dat het duidelijker is om deze drie pijlers gescheiden te houden. Bij het zoeken naar een definitie of betekenis van duurzaamheid is het niet verhelderend om alle verschillende prioriteiten in één soort duurzaamheid samen te vatten (Goodland & Daly, 1996). De uiteenlopende betekenis van duurzaamheid komt naast de historische veranderingen in het begrip ook voort uit verschillende belangen in verschillende disciplines. Voordat verder in wordt gegaan op de integratie van de drie pijlers en de spanningen die hierbij ontstaan, worden deze nu eerst afzonderlijk beschreven.

Ecologische pijler

De oorsprong van duurzaamheid is de ecologie. Deze pijler richt zich puur op de conditie van de natuur. De uitputting van natuurlijke bronnen, lucht en water vervuiling, verstoring van ecosystemen en het verdwijnen van dier- en plantsoorten zijn voorbeelden van problemen op ecologisch vlak in de samenleving. Ecologische duurzaamheid behelst daarom onder andere een stabiel klimaat en biodiversiteit (Fulai, 2011). Duurzaamheid met betrekking tot deze aspecten vraagt om een houding waarmee de invloed van onze levensstijl op de natuur wordt erkend. De ethische relatie die mensen hebben met de natuur speelt hier een belangrijke rol in.

Deze relatie kan gebaseerd zijn op een antropocentrische ethiek waarbij de natuur in acht genomen wordt, omdat de manier waarop zij behandeld wordt invloed heeft op de mens. De relatie kan ook voortkomen uit een intrinsieke waarde die aan de natuur toegekend wordt. In dit geval is sprake van ecocentrische ethiek (Kortenkamp & Moore, 2001). De ecocentrische relatie hoeft niet per definitie meer ecologische duurzaamheid op te leveren; mensen zijn bereid veel te veranderen wanneer ze er zelf ook beter van worden. De impact van ons handelen, produceren en consumeren op de natuur wordt ook wel in de ecologische voetafdruk weergegeven. Dit is een gestandaardiseerd meetinstrument waarmee het gebruik van, en de impact op, natuurlijke ecosystemen wordt vastgelegd. De grootte van de afdruk hangt af van de levensstijl. Op dit moment hebben we anderhalve aarde nodig om te kunnen produceren wat we nu in een jaar gebruiken. Wat we vragen of gebruiken van de aarde is veel meer dan zij kan bieden (WNF, 2011).

Economische pijler

Economische duurzaamheid is groei, in de zin van toename van welzijn of levenskwaliteit, zonder afbreuk te doen aan de kapitaalbasis van een economie (Fulai, 2011). De welvaart van een land wordt vaak gemeten aan de hand van economische groei. Duurzame ontwikkeling wordt makkelijk verward met groei, maar groei betekent groter worden, niet per se beter (Meadows, 1998). Productie- en consumptiepatronen worden geconfronteerd met de grenzen van de capaciteit van natuurlijke bronnen en ecosystemen. Doordat we deze kritische grens steeds verder naderen, maar kapitalisme niet meer weg te denken is uit de maatschappij, wordt er tegenwoordig vaak ingezet op een ‘groene’ economie of eco-efficiëntie. Hierbij wordt zowel het design, de productie en het gebruik van goederen en diensten in acht genomen (Prothero & Fitchett, 2000; Prothero, McDonagh & Dobscha, 2010). Vanuit bedrijven wordt in het kader van groene productie het concept van eco-efficiëntie gepromoot:

“Eco-efficiency is reached by the delivery of competitively-priced goods and services that satisfy human needs and bring quality of life, while progressively reducing environmental impacts and resource intensity throughout the life cycle, to a level at least in line with the earth’s estimated carrying capacity” (DeSimone & Popoff 1997, zoals weergegeven door Prothero & Fitchett, 2000: 52).

Hierin wordt duidelijk dat bedrijven niet alleen afhankelijk zijn van het maken van winst, maar ook een verantwoordelijkheid hebben voor het milieu. Deze verantwoordelijkheid wordt

echter nog veel te weinig serieus genomen. Te vaak wordt vervuiling en vernietiging ‘goedgemaakt’ door compensatie in de vorm van een geldbedrag of het investeren in een ander goed, groen, duurzaam initiatief. Het verschuiven van de consequenties die de consumptiemaatschappij veroorzaakt, levert geen langetermijnoplossing voor de problematiek. Daarbij raakt de term duurzaamheid met het veelvuldige gebruik en misbruik ervan vervuild. *Greenwashing*, het groener of verantwoorder voordoen van producten en productieprocessen is een veelvoorkomend fenomeen (Engelman, 2013). Duurzaamheid is populair, vaak met de beste bedoelingen, maar helaas is de praktijk vaak minder groen dan sommige bedrijven, producten en diensten zich voordoen. Bepaalde consumenten zijn bereid om meer te betalen voor producten die ‘duurzaam’ zijn. Door *greenwashing* wordt er verdiend aan het gebruik van het begrip duurzaamheid zonder dat er sprake van is.

Economisch gezien wordt er naar duurzaamheid gestreefd met het oog op behoud van natuurlijke bronnen in het vervullen van menselijke behoeften. Wel is de vraag in hoeverre dit echt duurzaam kan zijn omdat de economie onlosmakelijk verbonden is met ecologische bronnen en dus altijd de vraag zal moeten afstemmen op wat de natuur aankan. Deze balans strookt lang niet altijd met de winstogmerken van producenten en de ‘behoeften’ van de consument. De vraag of het hele productie en consumptiesysteem waarin we leven wel een gewenst systeem is met oog op de noodzaak van een meer duurzame wereld blijft vaak onderbelicht (Rotmans & Loorbach, 2009). Verschillende auteurs van het State of the World 2013, Worldwatch Institute pleiten voor een herconceptualisering van wat een economie is en welk doel het heeft. Volgens hen is het doel van een economie om op een duurzame manier het welzijn van mensen en de kwaliteit van leven te verbeteren. Materiële consumptie en economische groei zijn middelen om dit te bereiken, maar niet de enige middelen. Daarbij leidt een te grote focus op materiële consumptie juist tot vermindering van ons welzijn. We moeten een nieuwe cultuur creëren waarin de substantiële bijdragen van natuurlijk- en sociaal kapitaal erkend wordt (Assadourian, 2013 & Costanza et al., 2013).

Sociale pijler

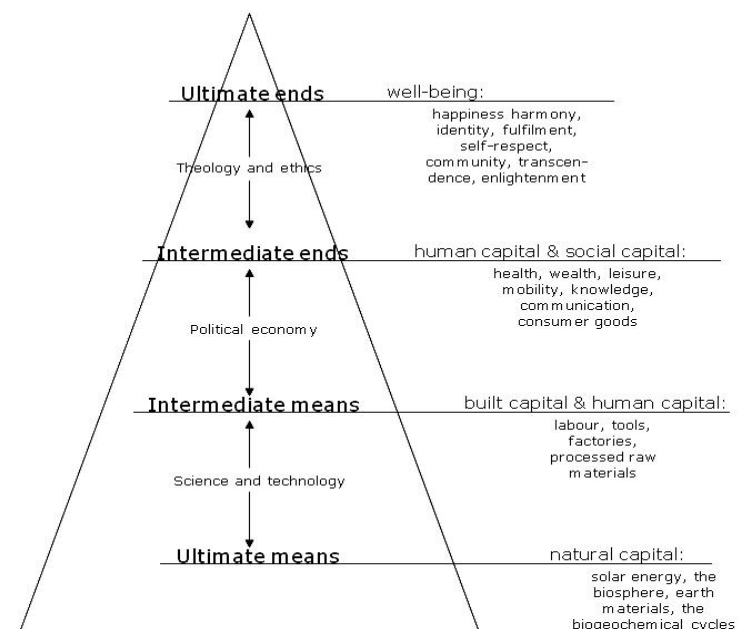
Om deze benodigde cultuur mogelijk te kunnen maken is ook het sociale aspect van duurzaamheid van groot belang. Deze pijler richt zich op gelijkheid van mensen en gelijke kansen voor iedereen. Sociale duurzaamheid wordt door Fulai (2011) gedefinieerd als een wereld zonder armoede en ongelijkheid. Naast het verbeteren van het eigen welzijn en het komen tot tevredenheid in het leven wordt hier het belang van de medemens bij betrokken (Schäpke & Rauschmayer, 2012). De onderlinge relatie van mensen wordt tegenwoordig op

lokaal niveau veel gebruikt om duurzaamheid te stimuleren. De brede en complexe problemen die er in de wereld zijn werken voor mensen vaak niet stimulerend om verandering in gang te zetten. In gemeenschappen kan sociaal kapitaal gebruikt worden in het bereiken van duurzame doelen waar mensen zich aan kunnen binden (Crane et al., 2013). Hiermee wordt duurzaamheid benaderd als de mogelijkheid van een lokale gemeenschap om zichzelf op een acceptabel niveau te onderhouden en voort te zetten. Verschillende aspecten zijn hierbij van belang zoals sociale interactie, participatie in groepen in de gemeenschap, stabiliteit van de gemeenschap, een gevoel van trots en veiligheid (Dempsey, Bramley, Power & Brown 2011). Transitie management en gedragsverandering zoals in hoofdstuk twee beschreven zijn manieren om duurzaamheid op dit niveau te bereiken.

In het sociale aspect komt de Brundtland-definitie weer terug. Duurzaamheid gaat hier om de mogelijkheden om behoeften van mensen te bevredigen in zowel huidige generaties als voor generaties die nog komen. Hier is een spanning met de ecologie zichtbaar. Het welzijn van mensen is afhankelijk van de natuur en hierdoor van een gebruik van natuurlijke bronnen dat onder een kritische natuurlijke grens blijft. Tegelijkertijd hangt het welzijn van mensen af van de mogelijkheid dat iedereen aanspraak kan maken op de bronnen die hij nodig heeft om een waardig leven te kunnen leven. Er is dus een ecologisch of natuurlijk plafond en een sociale basis waartussen een ruimte bestaat waar mensen veilig en rechtvaardig kunnen leven. Deze twee grenzen worden aan beide kanten overschreden (Raworth, 2013). Het is noodzakelijk dat de levensstijl van de mens op zo'n manier verandert dat iedereen in deze ruimte kan leven.

Integratie van de drie pijlers

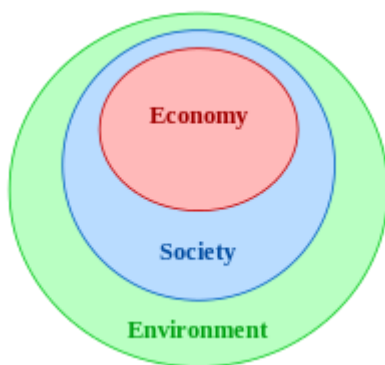
Hoewel de drie duurzaamheidspijlers aparte onderwerpen en uitgangspunten hebben, hangen zij ook sterk samen. Steeds vaker wordt de onderlinge afhankelijkheid van deze drie pijlers erkend en worden problemen ondervonden met de integratie van onderzoeken en beleidsinitiatieven die in eerste instantie op één pijler gericht waren (Gibson, 2006). De econoom Daly illustreert deze multi-dimensionaliteit, hij gebruikt

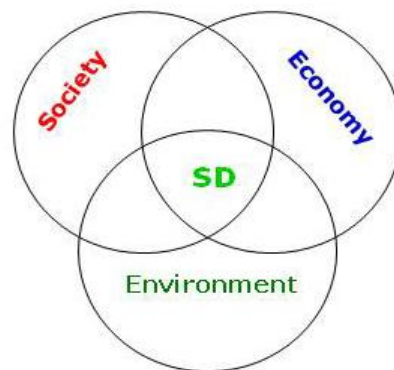
Figuur 3. Driehoek van Daly (Palme, 2011).

De econoom Daly illustreert deze multi-dimensionaliteit, hij gebruikt

verschillende vormen van kapitaal om het concept duurzaamheid uit te leggen. Hij vat dit samen in een piramide, waarin de verhouding van de drie pijlers duidelijk wordt. In deze piramide komt menselijk kapitaal voort uit de fundamentele van natuurlijk kapitaal waarbij natuurlijke bronnen en ecosystemen de mogelijkheid voor ontwikkeling leveren. Het uiteindelijke doel is menselijk welzijn. Economie en technologie intermedieren tussen de fundamentele natuurlijke middelen en het welzijn van de mens (Palme, 2011). In de verdeling lijkt de afhankelijkheid van natuurlijke bronnen meer op de voorgrond te komen. Natuur is het basiselement voor alle ontwikkeling, zonder haar geen welzijn voor de mens, laat staan technologie of economie die dit welzijn nog kunnen versterken. Deze benadering kan gezien worden als een vorm van *strong sustainability* (figuur 4), waarbij natuurlijk kapitaal aan de basis ligt van menselijk en ander kapitaal, zoals ook Daly dit in zijn piramide weergeeft. Dit staat tegenover *weak sustainability* (figuur 5) waarin natuurlijk kapitaal opgebruikt mag worden om menselijk kapitaal te vergroten. Zolang de totale kapitaalvoorraad niet afneemt kan er van duurzaamheid gesproken worden (Neumayer, 1999). In deze laatste opvatting wordt natuur niet gezien als essentiële bron voor het leven van mensen.

Figuur 4. 'Strong sustainability'

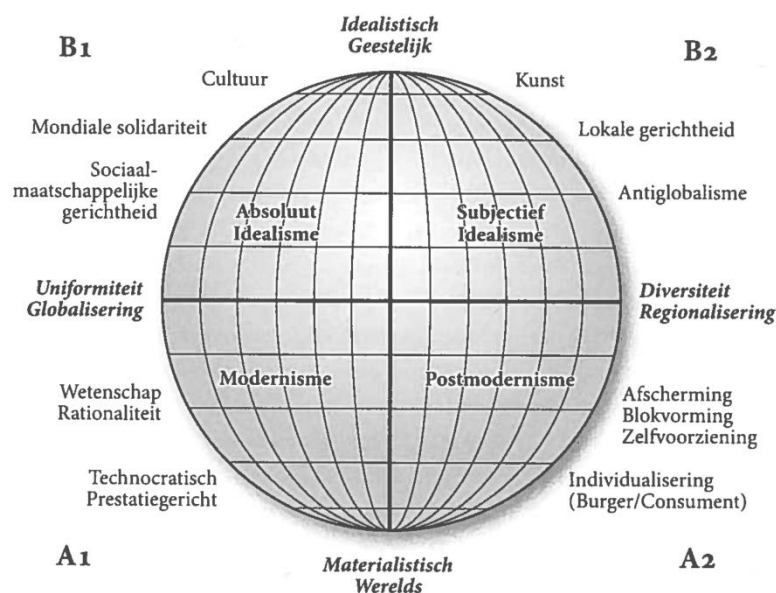

Figuur 5. 'Weak sustainability'

3.4 Een gedeeld wereldbeeld

De uiteenlopende invullingen van duurzaamheid kunnen worden verklaard aan de hand van verschillende wereldbeschouwingen die mensen hebben. Deze zijn gebaseerd op opvattingen over wat van betekenis is in de wereld. Vaak leven mensen vanuit eenzijdige opvattingen over hoe de wereld werkt en in elkaar zit. Dit belemmert het ontwikkelen van een gedeelde duurzaamheidsvisie. Van Egmond laat in zijn boek *'Een vorm van beschaving'* zien hoe we door middel van een integraal mens- en wereldbeeld gezamenlijk aan een gedeelde toekomst

van menselijke waardigheid kunnen werken. Het integrale wereldbeeld bestaat uit vier kwadranten die afzonderlijk een subjectief, tijdgebonden invullingen van een wereldbeeld vormen (Van Egmond, 2011). De kwadranten komen voort uit een verticale relatie waarin een contrast tussen een meer geestelijke en materialistische houding bestaat en een horizontale relatie waarin het ‘deel’ en ‘geheel’, of in het wereldbeeld ook wel regionalisering en globalisering genoemd, tegenover elkaar staan. De verdeling in kwadranten is gebaseerd op verschillende waardeoriëntaties zoals die uit conventionele opvattingen over maatschappelijke kwesties voortkomen. De waardeoriëntaties zijn het product van grootschalige onderzoeken naar waarden van mensen en worden uitgedrukt in paren van tegenstellingen. Door clustering zijn de meest verklarende contrasten in waardeoriëntaties geïdentificeerd wat geresulteerd heeft in een grove verdeling van de vier kwadranten. Duurzaamheid is alleen mogelijk in het integrale wereldbeeld, in het midden van de vier kwadranten waar de uiteenlopende waardeoriëntaties samenkomen. Momenteel wordt duurzaamheid benaderd vanuit een van deze kwadranten, afhankelijk van de tijdgeest, en hierdoor kunnen de duurzaamheidsproblemen niet volledig of geheel niet worden opgelost. De manieren die hiervoor worden aangegeven worden maar door een beperkte groep onderschreven als de juiste weg (Van Egmond, 2011).

Figuur 6. Het integrale wereldbeeld (Van Egmond, 2011).

Zelf zie ik duurzaamheid als een wereld waarin mensen nu en in de toekomst in harmonie samenleven als onderdeel van de natuur met de mogelijkheid om het welzijn te ontwikkelen. Deze betekenis sluit gedeeltelijk aan op de Brundtland-definitie, maar legt meer de nadruk op

het belang van de natuur. Deze definitie kan daardoor gezien worden als een vorm van *strong sustainability*.

3.5 Theoretisch kader

Uit bovenstaand theoretische verkenning worden de verschillende manieren om duurzaamheid te benaderen weergegeven. De Brundtland-definitie ziet duurzaamheid als de mogelijkheid om in behoeften te voorzien. Door aan te geven dat toekomstige generaties hier ook nog toe in staat moeten zijn wordt impliciet notie gegeven aan het belang van behoud van de natuur. Zoals uit de beschrijving van de drie pijlers naar voren komt vervult de natuur een belangrijke rol in ons welzijn. In een herziene versie van de Brundtland-definitie komt het belang van de natuur meer op de voorgrond te staan. De drie pijlers zien duurzaamheid elk op een eigen manier. Sociale en economische duurzaamheid zijn meer gebaseerd op een vorm van *weak sustainability*, waarbij het bereiken van welzijn het grootste goed is. Ecologische duurzaamheid gaat uit van de natuur als basis voor alle ontwikkeling en behoort daarom tot *strong sustainability*. Van Egmond laat zien dat deze verschillende benaderingen voortkomen uit de wereldbeelden die mensen op na houden.

Het beeld dat er nu geschetst is van het veld waarbinnen duurzaamheid gedefinieerd wordt, is bruikbaar voor de positionering van het analytisch kader waarmee duurzaamheid in onderhavig onderzoek bekeken wordt. Dit analytisch kader wordt gevormd door de vier duurzaamheidsdimensies die de onderzoekers van InContext gebruikt hebben als brede operationalisering van het woord duurzaamheid. Door te kijken waar deze dimensies zich bevinden ten opzichte van de theoretische verkenning kunnen de uitspraken over hoe duurzaamheid invulling krijgt gemakkelijk in het theoretische debat geplaatst worden en daarmee meer waarde toegekend krijgen.

De vier duurzaamheidsdimensies van InContext

De vier dimensies zijn *sociaal denken*, *milieubewust denken*, *interregionaal denken* en *tijdshorizon*. *Sociaal denken* gaat over de behoeften van jezelf in relatie tot die van anderen. Hiermee wordt een sterke link gelegd met de Brundtland-definitie. Afhankelijk van hoe behoeften geïnterpreteerd worden is er meer of minder verbinding met een van de drie pijlers van duurzaamheid. Behoeften in de meer materiële zin passen bij de economische pijler, waarmee de dimensie een *weak sustainability* karakter krijgt. Behoeften in abstracte zin als affectie, participatie en vrijheid (Max-Neef 1991) komen meer overeen met *strong*

sustainability waarmee de relatie tot anderen meer in acht wordt genomen. De ecologische pijler is nauwelijks terug te vinden in deze dimensie, behalve impliciet wanneer de behoeften van mensen voor natuur en andere ecologische aspecten binnen deze relatie opgenomen worden. Hoe mensen behoeften zien en deze vertalen naar wat anderen nodig zouden kunnen hebben hangt af van het heersende mens- en wereldbeeld.

Milieubewust denken betreft het bewustzijn van de eindigheid van natuurlijke bronnen en de invloed van de eigen levensstijl hierop. Deze dimensie verwijst naar de oorsprong van duurzaamheid in de ecologie waarbij behoud van natuurlijke bronnen en ecosystemen het belangrijkste uitgangspunt vormen. Deze dimensie komt geheel overeen met de ecologische pijler en daarmee met *strong sustainability*. De levensstijl verwijst weer naar de Brundtland-definitie en de manier waarop mensen in hun behoeften voorzien. Hierbij heeft het echter niet betrekking op de mogelijkheid van welzijn door het vervullen van behoeften, maar wordt meer de functie van de ecologie in het bereiken van dit welzijn benadrukt. Dit refereert aan een antropocentrische ethiek. De herziene versie van de Brundtland-definitie (Griggs, 2013) benadrukt de ecologie niet per se voor het menselijk belang en komt hiermee dichterbij een ecocentrische ethiek (Kortenkamp & Moore, 2001). De sociale en economische pijler staan verder weg van deze dimensie, maar zijn er wel weer aan te relateren wat ook de onderlinge verbinding van de drie pijlers benadrukt. De mate van milieubewust denken en de ethiek waarop dit gebaseerd is hangt weer af van de waarden die mensen hebben die vertaald worden in een specifiek wereldbeeld (Van Egmond, 2011). De verdeling in de verticale as in geestelijk vs. materialistisch heeft overeenkomsten met respectievelijk een ecocentrische of antropocentrische ethiek.

Interregionaal denken is de dimensie over de verbondenheid van verschillende plekken op de wereld. Dit is meer een geografische dimensie waarin de verschillende opvattingen van duurzaamheid terug kunnen komen. Hierdoor behoort dit denken niet per se tot *strong* dan wel *weak sustainability*. Van Egmond (2011) laat met de horizontale verdeling in 'deel' en 'geheel' zien dat duurzaamheid op lokaal niveau anders wordt ingevuld dan op globaal niveau. In het integrale wereldbeeld worden beide opvattingen samengebracht.

Tijdshorizon richt zich op hoe mensen nu en in de toekomst willen en kunnen leven. Het gaat over de betekenis van duurzaamheid op de lange- en korte termijn en de verbinding hiervan: hoe verhouden acties in het heden zich met de toekomst? Deze dimensie komt sterk terug in de Brundtland-definitie van duurzaamheid waarbij het gaat over hoe mensen nu leven en in hun behoeften voorzien in relatie tot de mogelijkheden hiervan voor mensen in de toekomst. De economische en ecologische ontwikkelingen bepalen deze mogelijkheden, maar

zijn zelf weer afhankelijk van hoe ze gewaardeerd worden in de tijd door mensen. Bij deze dimensie komt ook het verschil in duurzaamheid als proces tegenover een uitkomst die als duurzaam gelabeld kan worden aan bod. Het behalen van duurzaamheidsdoelen is belangrijk (zoals het terugdringen van CO₂-uitstoot), maar daarbij is het ook belangrijk dat de weg om dit doel te bereiken duurzaam verloopt. Deze dimensie kan zowel een *strong* als een *weak sustainability* karakter hebben.

Op basis van de theorieën in hoofdstuk twee – die de achtergrond van InContext beschrijven – en de theoretische uiteenzetting van het bredere debat rond duurzaamheid in dit hoofdstuk, kan al een eerste idee gevormd worden over waar InContext zich in het debat bevindt. De aanpak van InContext met actieonderzoek en transitie management zal niet in alle benaderingen die in dit hoofdstuk beschreven zijn even goed passen. Dit is terug te zien in de vier duurzaamheidsdimensies van InContext in relatie tot het bredere debat; alle dimensies zijn in meer of mindere mate terug te vinden in de verschillende benaderingen van duurzaamheid. De economische invalshoek komt als enige niet direct terug, maar is wel weer impliciet aan de dimensies te verbinden. De vier duurzaamheidsdimensies van InContext omvatten het duurzaamheidsdebat in brede zin, maar hebben elk een ander zwaartepunt binnen de discussie. Wat dit betekent voor de invulling van duurzaamheid binnen het project wordt verder in dit verslag duidelijk.

4. Onderzoeksopzet

De onderzoeksvraag van deze studie is: *Hoe wordt het begrip duurzaamheid binnen InContext vormgegeven en hoe verhoudt dit zich tot heersende opvattingen?* Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn er vier deelvragen opgesteld:

1. *Welke heersende opvattingen vormen het debat rond het begrip duurzaamheid?*
2. *Welke verschillende definities van duurzaamheid hanteren de projectleden van InContext?*
3. *Hoe krijgt het begrip duurzaamheid invulling in het project zelf?*
4. *Hoe is duurzaamheid uiteindelijk in de pilotprojecten terug te vinden?*

De theoretische verkenning vormt een antwoord op de eerste deelvraag. Verschillende opvattingen en interpretaties van het begrip duurzaamheid maakt het moeilijk, zo niet onmogelijk om tot een eenduidige betekenis ervan te komen. Bij InContext is dit ook het geval geweest. De discussies omtrent duurzaamheid hebben niet geleid tot een gedeeld begrip ervan, waardoor de betekenis in het midden is gelaten. Conflicterende opvattingen leiden ook tot verschillende verwachtingen. Met dit onderzoek wil ik kijken hoe sterk de ideeën uiteenlopen binnen het InContextteam, hoe duurzaamheid invulling krijgt in het project en hoe duurzaam de drie pilotprojecten eigenlijk zijn volgens de eigen definitie. Voordat deze resultaten besproken kunnen worden volgt nu een hoofdstuk waarin de onderzoeksopzet wordt beschreven. Hierin wordt eerst de keuze en verantwoording van de onderzoeksmethode uiteengezet waarna de operationalisering van constructen en concepten en de toelichting van de topiclijst en codeboom volgen. Het hoofdstuk eindigt met de kwaliteitswaarborging.

4.1 Onderzoeksmethode

De onderzoeksmethode bestaat uit een combinatie van verschillende strategieën. Deze triangulatie bestaat uit interviews, document analyse, analyse van reeds afgenomen interviews en participerende observatie. In dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatief onderzoeksdesign. De betekenisgeving aan het begrip duurzaamheid staat centraal. Het gaat om de interpretatie van de leden van InContext van een sociale situatie waarbij ervan uit wordt gegaan dat er niet zoiets bestaat als een ‘externe werkelijkheid’ waarbinnen fenomenen als duurzaamheid vaststaan. Door het gebruik van deze methode is het mogelijk de verschillende interpretaties te achterhalen en te vergelijken. Met behulp van semi-structureerde interviews kan op een dieper niveau op de onderwerpen in worden gegaan om zo de nodige informatie te verkrijgen. Het concept duurzaamheid vraagt om een dergelijke

aanpak omdat het vaak als een normatief begrip gezien wordt. Mensen hechten er bepaalde waarden aan en geven er invulling aan afhankelijk van wat zij belangrijk achten in de wereld. Deze nuances komen duidelijker naar voren in een interview dan in een afgebakende enquête. Soms is het nodig om door te vragen of om verheldering te krijgen, of worden er onderwerpen aangesneden die nog niet eerder als relevant gezien werden. Op deze situaties kan met een interview makkelijker worden ingespeeld waardoor er meer waardevolle en bruikbare data gegenereerd wordt.

De resultaten van de interviews worden aangevuld met input uit documentatie van het project en data die verzameld zijn tijdens een vierdaagse bijeenkomst van de teamleden in Freiburg. Als laatste zullen reeds afgenomen interviews met de bewoners van de pilotprojecten gebruikt worden om de eerder verkregen inzichten over duurzaamheid te toetsen. De verschillende onderzoeksstrategieën worden hierna beschreven.

4.2 Interviews

Het InContext team bestaat in zijn huidige vorm uit ongeveer twintig mensen die verschillende taken hebben. Deze teamleden zijn verdeeld over de zes verschillende onderdelen van het project. Ik heb 10 leden geïnterviewd, afkomstig uit de verschillende delen die het project kent. InContext is een Europees project met leden uit verschillende landen waardoor face-to-face interviews in eerste instantie niet mogelijk leken. Deze waren dan ook gepland om via skype af te nemen. In mei vond er een bijeenkomst plaats van het team in Freiburg. Hier heb ik de mogelijkheid gehad om de eerste vijf mensen te interviewen. De twee onderzoekers uit Nederland heb ik later in Rotterdam geïnterviewd. Uiteindelijk zijn er nog drie interviews via skype afgenomen en is er nog met één persoon informatie over de mail uitgewisseld. De duur van de interviews varieert van een half uur tot een uur. Hieronder wordt schematisch weergegeven wie er zijn geïnterviewd en wat hun rol binnen InContext is.

Tabel 1. Respondenten van InContext

Respondent	Functie	Werkt voor	Achtergrond	Pilotproject
1	Disseminatie: verspreiding van het onderzoek en communicatie met externe organen voor beleidsaanbevelingen.	ICLEI: International Counsel of Local Environmental Initiatives. Freiburg, Duitsland	Sociologie	Nee
2	Pilotproject onderzoeker :	SERI: Sustainable Europe Research Institute. Wenen, Oostenrijk	Ecologische economie	Finkenstein, Oostenrijk.
3	Project management	Ecologic: An international think tank for environment	Politieke wetenschappen	Nee

			and development. Berlijn, Duitsland		
4	Project management en case studie		Ecologic: An international think tank for environment and development. Berlijn, Duitsland	Politieke wetenschappen en 'Environmental Change and Management'	Nee
5	Theorie ontwikkeling		UFZ: Helmholtz Centre for Environmental Research. Leipzig, Duitsland	Environmental science, Sociale wetenschappen en economie	Nee
6	Pilotprojectonderzoeker		Drift: Dutch Research Institute for Transitions. Rotterdam, Nederland	Sociale en Culturele antropologie	Carnisse, Nederland
7	Pilotprojectonderzoeker		Drift: Dutch Research Institute for Transitions. Rotterdam, Nederland	Communicatie & Management en Sociologie	Carnisse, Nederland
8	Theorie ontwikkeling		UFZ: Helmholtz Centre for Environmental Research. Leipzig, Duitsland	Economische wetenschappen	Nee
9	Pilotprojectonderzoeker		UFZ: Helmholtz Centre for Environmental Research. Leipzig, Duitsland Universiteit Kassel	Management, Sociale psychologie en Aardwetenschapp en	Wolfhagen, Duitsland
10	Pilotprojectonderzoeker		SERI: Sustainable Europe Research Institute. Wenen, Oostenrijk.	Development Studies en Sociologie	Finkenstein, Oostenrijk.

Toelichting topiclijst en operationalisatie

Vanuit de literatuur zijn meerdere handvatten aangereikt die de betekenis van duurzaamheid kunnen helpen duiden. Aan de hand van deze wetenschappelijke discussie is de topiclijst voor de interviews opgesteld aangevuld met onderwerpen die vanuit interne discussies binnen InContext naar voren komen (zie bijlage 2).

De topiclijst helpt het interview goed te laten verlopen. De lijst bevat bepaalde onderwerpen die aan bod moeten komen, maar hoeft geen volledig uitgeschreven vragen te hebben. Ik heb gebruik gemaakt van een semi-gestructureerd interview. De topiclijst fungeert als ondersteuning en zorgt voor sturing, maar doordat de vragen niet van te voren vastliggen is er ruimte voor de respondenten om uit te breiden op voor hen belangrijke punten. De topiclijst is gedurende de interviews steeds bijgesteld. Wanneer bleek dat bepaalde onderwerpen terug kwamen zijn die in de topiclijst opgenomen. Ook andersom, wanneer bepaalde deelonderwerpen niet goed aankwamen of minder relevant bleken dan in eerste instantie gedacht, zijn deze aangepast of verwijderd. Dataverzameling en de eerste fase van analyseren wisselen elkaar dus af, een kenmerk van kwalitatief onderzoek.

Het eerste onderdeel in de topiclijst betreft **de achtergrond van de participant**. Om kennis te maken met de respondenten kunnen ze eerst wat over zichzelf vertellen nadat ik mijzelf en de doelen van het interview heb toegelicht. Vragen als welke disciplinaire achtergrond ze hebben, wat de rol is bij InContext komen aan bod. Ook is er in dit eerste deel ruimte voor de respondenten om eerste opvattingen over duurzaamheid te geven. Dit kan sterk verbonden zijn aan de werkzaamheden waar de persoon op dat moment mee bezig is, maar het kan ook een toekomstbeeld of sterk idee zijn van hoe we naar een meer duurzame samenleving kunnen komen. Op deze manier worden meteen twee dingen duidelijk: de functie binnen InContext en de eerste associaties met duurzaamheid. Soms komen bij dit eerste topic al meteen veel onderdelen aan bod die onder andere topics geplaatst waren en is het stellen van vragen bijna niet nodig. In andere gevallen blijft het gesprek makkelijker hangen bij een onderwerp en is het nodig om wat meer te sturen.

Het tweede topic gaat dieper in op de **betekenis van duurzaamheid** en hoe dit gedefinieerd kan worden. De meest bekende en ook veel gebruikte definitie van duurzaamheid komt van de Commissie Brundtland (Brundtland, 1987). Een aantal aspecten zijn hierin opvallend. Er wordt erg gefocust op het sociale component van duurzaamheid door de behoeften van mensen een prominente plek te geven. Ook komt de levenskwaliteit van onze medemens en van toekomstige generaties hierin sterk naar voren. De nadruk die binnen deze definitie op ontwikkeling wordt gelegd is ook een onderwerp om te bespreken. Is de contradictie tussen ontwikkeling en duurzaamheid zoals (Robinson, 2004) die noemt aanwezig? En om het wat radicaler door te trekken wordt de vraag gesteld of duurzaamheid en kapitalisme wel verenigbaar zijn. Door specifiek in te gaan op deze aspecten en te vragen hoe de respondenten tegen deze dominante definitie aankijken, kunnen de opvattingen van de InContextleden scherper in beeld gebracht worden. Ook andere definities waarbij de nadruk meer op het ecologische deel ligt zoals bij de nieuwe definitie van Griggs (2013) (zie paragraaf 3.2) of het gebruik van indicatoren zoals de Europese Unie dat doet, worden voorgelegd als mogelijke invullingen van het concept duurzaamheid. De meetbaarheid van het concept is van belang voor beleidsontwikkeling en voor het inzichtelijk maken van factoren die wel of niet bijdragen aan een positieve ontwikkeling (Meadows, 1998). Er zal ook verder worden ingegaan op het nut van een definitie. Is een definitie voor duurzaamheid nodig en ook altijd bruikbaar?

Bij het voorgaande topic wordt al kort aan **de drie pijlers van duurzaamheid** gerefereerd. In dit derde topic wordt hier verder op ingegaan. Duurzaamheid wordt vaak opgedeeld in drie

pijlers: sociaal, ecologisch en economisch (Gibson, 2006). Deze onderverdeling kan helpen de problematiek gericht te benaderen door de uiteenlopende onderwerpen die duurzaamheid kan beslaan vanuit de ‘eigen discipline’ te benaderen. (Goodland & Daly, 1996). Anderen vinden juist dat deze pijlers onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en zien geen oplossing in het isoleren van bepaalde onderwerpen. InContext is een project dat zich vooral richt op het sociale aspect van duurzaamheid; het gaat over mensen, hoe zij leven en over manieren om meer duurzaam gedrag te bevorderen. Wanneer de pijlers echter sterk verbonden zijn zullen ook economische en ecologische aspecten aan bod komen. Vragen over hoe de respondenten deze relatie zien geeft weer inzicht in waar voor hen het zwaartepunt ligt, maar ook in hoe zij de integratie van de verschillende vlakken die duurzaamheid kan beslaan zien. Mensen worden in het kader van een duurzame economie vaak geconfronteerd met allerlei ‘eco’ en ‘groene’ producten (Prothero & Fitchett, 2000). Kan een economie wel duurzaam zijn en ligt de essentie van duurzaamheid niet in de ecologie? Met dit soort vragen zullen de respondenten hun opvattingen over duurzaamheid preciezer en concreter uiteen moeten zetten.

Het volgende topic richt zich meer op het gebruik van de term **duurzaamheid binnen InContext**. De leden van het team zijn er onderling niet in geslaagd een gedeelde opvatting van het begrip te vormen. Ligt dit aan de verschillende achtergronden en disciplines van de mensen of zijn er andere dingen die hier een belangrijke rol in spelen? Zoals Palme (2011) en Rotmans & Loorbach (2009) aangeven is de problematiek omtrent duurzaamheid zeer complex en relatief nieuw. Is de reden waardoor het vinden van een gedeeld begrip van duurzaamheid moeilijk is?

Voor de onderzoekers die in de pilotprojecten actief zijn is er een topic over **het gebruik van duurzaamheid in de praktijk**. Onderling is afgesproken dat de term niet gebruikt zou worden tijdens het werk met de mensen uit de gemeenschappen. Hoe zien de onderzoekers hun werk in de pilotprojecten in relatie tot duurzaamheid als het zo niet expliciet genoemd is. Waarom gaat het wel over duurzaamheid? Ook vragen over **de rol als onderzoeker** komen hier aan bod. Het idee van de pilotprojecten is om de mensen in de gemeenschappen zelf te laten bepalen wat er belangrijk is voor de gemeenschap. In die zin geven zij het begrip duurzaamheid zelf invulling. Hoe bewaar je als onderzoeker de balans om mensen hier daadwerkelijk vrij in te laten en er tegelijkertijd voor te zorgen dat wat er gebeurt wel in het duurzaamheidsidee past. In hoeverre spelen de eigen opvattingen hierbij een rol? Is alles wat mensen bedenken goed en is in die zin alles waar mensen aan willen werken ter verbetering

van de eigen leefomgeving uiteindelijk duurzaam? Hierbij komt ook de vraag op of duurzaamheid op **lokaal niveau** iets anders betekent dan op **mondiaal niveau** en hoe de activiteiten op lokaal niveau zich verhouden tot de duurzaamheidsproblematiek op grotere schaal (Grin et al., 2010; Van Egmond, 2011). De Transition Towns beweging is een voorbeeld van hoe mensen meer duurzaam proberen te leven op kleine schaal. De vraag is echter hoe deze levensstijl zich vertaalt naar de grotere problematiek. Steeds meer wetenschappers, onderzoekers en beleidsmakers zien een voordeel in op kleine schaal aan grote problemen werken in samenwerking met burgers (Crane et al., 2013). Is dit bij InContext effectief gebleken en hoe zien de projectleden InContext in relatie tot de mondiale vraagstukken?

De onderzoekers van de pilotprojecten zijn **vier duurzaamheidsdimensies** overeengekomen: sociaal denken, milieubewust denken, interregionaal denken en tijdshorizon. Deze dimensies fungeren als een soort van substituut voor het concept duurzaamheid. De dimensies, zoals in het theoretisch kader toegelicht, omvatten een groot deel van de discussies omtrent het concept duurzaamheid. Komen alle dimensies ook terug in de pilotprojecten en hebben de onderzoekers de dimensies ook actief gebruikt?

4.3 Documentanalyse

Om de pilotprojecten te analyseren zijn vier voortgangsrapporten intensief bestudeerd. In deze rapporten wordt de aanpak en de stand van zaken in de gemeenschappen uitgebreid uiteen gezet. Het eerste rapport is *Methodological guidelines* (mei 2011) waarin de implementatie van de pilotprojecten en de Community Arena benadering wordt beschreven en telt 84 pagina's. Het tweede rapport is *Pilot projects getting started* (november 2011) en behelst een status rapport van het eerste jaar van 34 pagina's. Het derde rapport *Pilot projects on a roll* (oktober 2012) richt zich op de pilot specifieke activiteiten en telt 40 pagina's. Het vierde rapport heet *Pilot projects rounding up* (juni 2013) en bevat de laatste ontwikkelingen en de evaluatie van het proces en de uitkomst op basis van interviews en gesprekken met bewoners van 34 pagina's. Het laatste rapport (5) zal in juli verschijnen. Hierin wordt gereflecteerd op de empirische resultaten en deze zullen vergeleken worden met het theoretische raamwerk. De analyse van de documenten is voornamelijk gedaan om een zo helder mogelijk beeld van de pilotprojecten te krijgen. Daar het project al ruim twee jaar loopt, geven de documenten een duidelijk overzicht van de verschillende stappen die ondernomen zijn en de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden. Bij de analyse is gelet op hoe de aanpak in de gemeenschappen

bij draagt aan de doelstelling van InContext: de ontwikkeling van meer duurzaam gedag en meer duurzame gemeenschappen. Hierbij is gebruik gemaakt van de inzichten uit de theoretische verkenning van transitie management (Rotmans, 2005; Grin et al., 2010) en de theorieën over de totstandkoming van (duurzaam) gedrag (Stern, 2000; Guagnano et al., 1995; Schäpke & Rauschmayer, 2012). Dit heeft geresulteerd in een beschrijving van de specifieke activiteiten in de pilots en de manier waarop deze zijn opgezet. Verder zijn de documenten vergeleken met de codes uit de codeboom van de interviews met de projectleden (zie bijlage 5). Op deze manier kan bepaald worden welke benaderingen van duurzaamheid terugkomen in de pilotprojecten.

Daarnaast zijn ook de visies die met de bewoners van de drie gemeenschappen zijn ontwikkeld geanalyseerd. Hierbij is gekeken naar welke duurzaamheidsdimensies terug komen in de visies waardoor de drie gemeenschappen op hun duurzame karakter beoordeeld kunnen worden. De vier dimensies zijn een brede operationalisatie van duurzaamheid voor InContext en worden hier zelf weer geoperationaliseerd zoals in het theoretisch kader is weergegeven (paragraaf 3.5).

4.4 Interviews met de bewoners

Naast bovengenoemde documenten zijn ook reeds afgenomen interviews met de bewoners van een van de pilotprojecten geanalyseerd. Dit heeft als doel om via de bewoners te beoordelen of er sprake is van meer duurzaamheid in de gemeenschappen en hoe duurzaamheid dan betekenis krijgt. Hiertoe was het mogelijk de interviews van de bewoners van Carnisse te gebruiken. Tot de interviews van de andere gemeenschappen is geen beschikking verleend. Om dit te ondervangen zijn de analyses van de interviews van deze twee pilots gebruikt. Deze data zijn wel ter beschikking gesteld zoals ze in het laatste voortgangsrapport beschreven staan. Van Carnisse zijn 11 monitorings- en evaluatie-interviews bekeken (zie bijlage 3). In de interviews komen vragen aan bod over het proces van het project, de uitkomsten en motivaties op het groeps- en het individuele niveau, duurzaamheid en de vooruitzichten op de toekomst.

4.5 Participerende observatie

In mei vond een bijeenkomst plaats van het InContext team in Freiburg. Deze bijeenkomst duurde vier dagen en heb ik alle dagen bijgewoond. Deze tijd heb ik kunnen gebruiken om de InContext leden te observeren en aanknopingspunten te vinden voor de interviews. Ik heb een

lijst met uitspraken opgesteld waarin het concept duurzaamheid aan de orde was. Hiermee was het mogelijk relevante onderwerpen aan het interview toe te voegen en reeds eerste punten waarin de teamleden van mening verschillen te identificeren. De presentaties en discussies tijdens deze bijeenkomst heb ik kunnen gebruiken als input voor de opvattingen van de teamleden over duurzaamheid. Ook was het hier mogelijk de meest relevante personen voor een interview te benaderen. Het werd tijdens deze bijeenkomst al snel duidelijk dat ook de mensen die niet in de praktijk gewerkt hebben, dus in een van de case studies of pilotprojecten, ook een interessante bijdrage leveren aan de discussies omtrent duurzaamheid. Tijdens de bijeenkomst werden ook een aantal zaken besproken die voor mijn onderzoek geen relevantie hebben. Om de voor mij belangrijke punten te identificeren is het woord duurzaamheid gebruikt als leidend begrip (zie bijlage 4).

4.6 Analyse

Toelichting van de codeboom voor de interviews met de projectleden

De interviews met de leden van InContext zijn opgenomen en getranscribeerd. Voor de analyse van de data wordt gebruikt gemaakt van MAXQDA, een kwalitatief analyseprogramma waarmee de gegevens geordend, vergeleken en beoordeeld kunnen worden. Een groot onderdeel hiervan is coderen, waarbij belangrijke categorieën in de interviews geïdentificeerd worden. Fragmenten die over hetzelfde onderwerp gaan krijgen dezelfde code en kunnen op deze manier makkelijk vergeleken worden. De codes waarmee de interviewteksten uiteen worden gerafeld komen grotendeels voort uit het theoretisch kader, waarop ook de topiclijst is gebaseerd. De codes zullen soms afwijken van het kader aangezien de interviews semi-gestructureerd zijn: soms is het nodig codes toe te voegen of te verwijderen wanneer blijkt dat een onderwerp meer of minder relevant is voor het InContext project en de teamleden. Alle codes samen vormen een codeboom die hieronder zal worden toegelicht.

De codeboom (zie bijlage 5) is opgedeeld in zes delen, de hoofdtopics. Het eerste deel behelst algemene informatie en achtergrond van de respondenten. De volgende hoofdcodes zijn de vier duurzaamheidsdimensies: Sociaal denken, Milieubewust denken, Interregionaal denken en Tijdshorizon. De interviews zijn aan de hand van deze dimensies gecodeerd zodat ze in de resultatensectie gemakkelijk vergeleken kunnen worden binnen de drie deelvragen van dit onderzoek. Niet alle codes zullen bij iedere deelvraag terug komen waardoor de mogelijke

nadruk op een van de dimensies in een deelvraag duidelijk wordt. De laatste code bevat informatie uit de interviews die niet onder een van de duurzaamheidsdimensies valt.

De eerste code is ‘Algemene informatie’. De rol en functie van de respondent binnen het project en de achtergrond zoals studie en werk vallen hieronder. Deze fragmenten hebben nog niet veel met de inhoud van het interview te maken, maar geven een korte weergave van wie de respondenten zijn en wat ze doen.

Het eerste inhoudelijke deel begint bij de tweede hoofdcode ‘Sociaal denken’. Mensen verstaan heel veel dingen onder duurzaamheid, vaak zijn deze ideeën niet heel concreet en krijgen ze pas vorm wanneer duurzaamheid betrekking heeft op een bepaald onderwerp, zoals in de pilotprojecten te zien is. Toch komen er bepaalde categorieën naar voren. De eerste subcode is de ‘sociale dimensie’ als onderdeel van de drie duurzaamheidspijlers (sociaal, ecologisch, economisch). Deze drie pijlers worden vaak nog als afzonderlijke onderdelen beschouwd, maar zijn sterk met elkaar verbonden.

De volgende subcodes horen specifiek bij het sociale domein van duurzaamheid. ‘Bewustwording’ gaat over een proces waarin mensen leren reflecteren op hun eigen manier van leven en de invloed ervan op maatschappelijke problemen. De subcode ‘Verbondenheid’ hangt hier nauw mee samen omdat het gaat over de invloed van individuele aspecten in de levensstijl die een invloed hebben op anderen. De volgende subcode is ‘Welzijn’ en behelst uitspraken over de levensstandaard en kwaliteit van leven die door verschillende aspecten beïnvloed worden. Onder de subcode ‘Zingeving’ worden uitspraken verzameld over duurzaamheid als zinvolle invulling van het leven. De volgende twee subcodes gaan over de Brundtland-definitie. Twee opvallende punten in deze definitie zijn ‘needs’, behoeften van mensen en ‘future generations’, de toekomstige generaties die ook de mogelijkheid moeten hebben om in hun behoeften te kunnen voorzien. Uitspraken over de Brundtland-definitie worden onder deze twee subcodes verzameld. De subcode ‘Kleinschaligheid’ betreft opvattingen over duurzaamheid op lokaal niveau. Hier wordt ook vaak een relatie gelegd met de meer mondiale problematiek. ‘Maatschappelijke uitdagingen’ betreft uitspraken over de problematiek in de lokale gemeenschappen en hoe deze aan duurzaamheid gerelateerd zijn. Een belangrijk onderdeel hierbij is ‘Participatie’ van de bewoners die een grote rol spelen in de ontwikkeling van duurzaamheid op lokaal niveau. De volgende subcode gaat over ‘Universaliteit’ van het begrip duurzaamheid. Wat voor de een duurzaam hoeft niet per se voor een ander ook duurzaam te zijn. Hierdoor is moeilijk om één definitie van duurzaamheid te hanteren. Een code die hieraan gerelateerd is behelst uitspraken over ‘Conflicten’ waar

duurzaamheid toe leidt. De laatste subcode onder het sociale deel is ‘Normativiteit’. Duurzaamheid is een begrip waar mensen vaak een bepaalde waarde aan hechten waardoor het niet voor iedereen hetzelfde hoeft te betekenen. Deze code gaat hierover en hoe de onderzoekers hun eigen opvattingen van duurzaamheid in relatie tot die van de participanten in het project zien.

Het derde deel van de codeboom is: ‘Milieubewust denken’. Hierbij komen uitspraken over de ‘Ecologie’ aan bod zoals de milieuproblemen en de waarde die mensen hechten aan de natuur en de mogelijke manieren om de problematiek aan te pakken. Dit is gerelateerd aan de tweede subcode ‘Levensstijl’ waaronder uitspraken verzameld worden over hoe het eigen gedrag en de manier van leven invloed heeft op de ecologie en de problematiek die hieraan verbonden is.

De vierde hoofdcode is ‘Interregionaal denken’. Hieronder vallen uitspraken die te maken hebben met hoe de ideeën over duurzaamheid zich verhouden tot problemen op verschillende plekken en schaalniveaus. De eerste subcode is ‘Globale problematiek’ waarbij uitspraken over het klimaat probleem en armoede in verre landen horen. De tweede subcode gaat over ‘Indicatoren’ die bijvoorbeeld gebruikt worden door de Europese Unie voor het meten en bevorderen van duurzaamheid en daarbij komt weer de code ‘Universaliteit’ waarbij de context in het uiteenzetten van duurzaamheid van belang is.

‘Tijdshorizon’ is de laatste duurzaamheidsdimensie en vormt de vijfde hoofdcode van de codeboom. Dit onderdeel bevat subcodes van de eigen opvattingen van duurzaamheid die te maken hebben met de langetermijn, een essentieel aspect van duurzaamheid. Hierbij komen een aantal codes terug die ook al onder andere dimensies genoemd zijn. De eerste subcode is ‘Toekomstige generaties’ zoals dit in de Brundtland-definitie aanwezig is en benadrukt het belang van de behoeften die volgende generaties hebben. De tweede subcode is weer het ‘Belang van de ecologie’ die essentieel blijft voor het voortbestaan van de mens bij een *strong sustainability* opvatting. De derde subcode gaat over duurzaamheid als ‘Proces vs. eindstaat’. Hierbij komen uitspraken aan bod over het verschil in duurzaamheid als proces, wat pas uitkomsten op de lange termijn heeft en duurzaamheid als eindstaat wat meer meetbare uitkomsten heeft op korte termijn.

Dan zijn er nog twee subtopics die niet onder een van de vier duurzaamheidsdimensies vallen. Deze horen bij de hoofdcode ‘Overig’. De eerste subcode behelst de ‘Bruikbaarheid van het

concept' en de tweede is 'Regulering' waarbij participanten het belang van structuur en regulering van bijvoorbeeld de overheid of de Europese Unie noemen.

Zowel de topiclijst als de codeboom van de interviews zijn te vinden als bijlagen bij dit onderzoek.

Toelichting analyse van de interviews met de bewoners van Carnisse

Tijdens de analyse van de interviews met de bewoners zijn, net als bij de interviews met de projectleden, codes geïdentificeerd die de belangrijkste onderwerpen omvatten en clusteren (zie bijlage 6). De lijst met codes is aanzienlijk korter dan van de eigen afgenomen interviews daar niet alle inhoud van de interviews bruikbaar is.

De codes worden als volgt geoperationaliseerd: de eerste code is 'empowerment' en behelst fragmenten over de eigen inbreng en capaciteiten van de bewoners. Zoals in figuur 2 (hoofdstuk 2) te zien is, hebben mogelijkheden en middelen als vaardigheden en kennis invloed op de *capability* van mensen (Schäpke & Rauschmayer, 2012). Toename in deze factoren leidt tot de mogelijkheid om de capabilities te realiseren wat het welzijn van mensen weer positief beïnvloedt (Sen, 1984). De tweede code is 'prioriteiten'. Stern (2000) toont aan dat gedrag onder andere voort komt uit de waarde die mensen hechten aan bepaalde zaken. Aspecten die belangrijk gevonden worden, of prioriteit hebben, krijgen meer waarde waardoor er eerder verandering in het gedrag plaatsvindt. De derde code is 'duurzaamheid' en beslaat fragmenten die onder een van de vier duurzaamheidsdimensies van InContext vallen. De vierde code is 'proces'. Hieronder worden fragmenten geschaard die over de inhoud van het project gaan. Naast persoonlijke factoren spelen ook contextuele factoren een belangrijke rol bij het bereiken van meer duurzaamheid. Bij een sterke kracht of boodschap vanuit de context wordt gedrag hier eerder door beïnvloed dan door de eigen attitudes (Stern, 2000). Ook bij het realiseren van capabilities moeten de juiste bronnen aanwezig zijn. De context is hier gedeeltelijk voor verantwoordelijk (Sen, 1984; Schäpke & Rauschmayer, 2012). De laatste code is 'groepsdynamiek' en bevat uitspraken over de functie van het werken in een groep. In transitie management wordt gewerkt met een transitie arena (bij InContext heet dit de *community arena*) waarin andersdenkende mensen samenkomen om tot alternatieven voor de bestaande, onduurzame situaties te komen (Grin et al., 2010). In deze netwerken hebben mensen de mogelijkheid om van elkaar te leren. Niet alleen triviale kennis kan hier worden opgedaan, maar ook de onderliggende waarden kunnen in dit proces veranderen (Garmendia & Stagle, 2010).

4.7 Validiteit en betrouwbaarheid

De onderzoeksmethode bestaat uit een combinatie van verschillende strategieën. Een uitgebreide theoretische verkenning maakt het mogelijk relevante onderwerpen te detecteren voor de opzet van de interviews. De vier dagen observatie in Freiburg zijn gebruikt als verificatie van de belangrijkste onderwerpen voor de interviews en voor het in kaart brengen van discussiepunten die binnen het team aanwezig zijn. Dit draagt bij aan een goed beeld van het project. De interviews worden aangevuld met een documentanalyse van interne voortgangsrapporten, een analyse van de visies van de pilotprojecten en een toetsing aan reeds afgenomen interviews met bewoners van één van de pilotprojecten. Deze triangulatie kan de kwaliteit van het onderzoek verhogen. Door gebruik te maken van verschillende methoden kunnen zoveel mogelijk elementen van een verschijnsel in kaart worden gebracht wat uiteindelijk een completer beeld geeft van de situatie ('t Hart & Boeije, 2005). De betrouwbaarheid van het onderzoek, die betrekking heeft op de beïnvloeding van waarnemingen door toevallige of niet-systematische fouten, wordt door triangulatie vergroot. Interviews in combinatie met data-analyse verkleint de kans op toevallige fouten. Doordat veel van de data berust op input van een selecte groep die erg intensief betrokken is bij het onderwerp (het InContext team) kan dit een eenzijdig beeld geven. Door ook input van de bewoners zelf toe te voegen neemt de betrouwbaarheid toe. De verschillende methodes dragen bij aan de verwerving van kennis over het begrip duurzaamheid, die elk een ander licht op het begrip laten schijnen. Dit verhoogt de validiteit van het onderzoek. Een onderzoek is valide wanneer er gemeten wordt wat er beoogd wordt te meten. Door het gebruik van de verschillende onderzoeksmethoden wordt de interne validiteit hoog gehouden. Het gevaar dat een meetinstrument niet de juiste informatie oplevert wordt opgevangen door een combinatie van methoden ('t Hart & Boeije, 2005).

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten besproken. Deze zijn gestructureerd volgens de laatste drie deelvragen van dit onderzoek. Bij de interpretatie worden de resultaten verbonden aan de vier duurzaamheidsdimensies en worden verbanden gelegd met de achtergrondtheorieën van InContext.

5.1 Persoonlijke opvatting van duurzaamheid

Over het algemeen hebben de leden van InContext geen specifiek idee over wat duurzaamheid is of wat het zou moeten betekenen. De meeste leden benadrukken meteen dat het een onderwerp is dat heel veel kan beslaan en dat het daarom lastig is een bruikbare definitie te vinden waarin alle aspecten tot hun recht komen:

'The problem which you always run into with this concept when you try to assess this is that there are so many dimensions... I mean there is no perfect world where you - for every of these criteria you can possibly think of - would have the purely positive impact'.

De meeste conceptualisering van duurzaamheid zijn daarom breed en niet heel expliciet in detail. Voor de een is het *'...a mixture of many different ideas of what make better for planet and people'* de ander beschrijft het als *'how can we make the world better together'*. Dit zijn geen definities die erg zijn toegespitst op een bepaald aspect zoals energie, consumptie of het behoud van natuur.

Bepaalde onderwerpen komen vaak aan bod en worden belangrijk geacht bij de betekenisgeving van duurzaamheid. Het lange termijnperspectief is een terugkerend en belangrijk onderdeel van duurzaamheid. *'sustainability is mainly in essence the long term perspective... the things you have built up need to be sustained for a long time'*. Dit lange termijn perspectief is een van de hoofduitgangspunten van de Brundtland-definitie waarin duurzame ontwikkeling een ontwikkeling is *'... that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their needs'* (Brundtland, 1987). Hier kunnen veel mensen van InContext zich in vinden. Duurzaamheid heeft veel te maken met hoe het leven in de toekomst kan zijn. Wanneer er echter naar de bruikbaarheid van de Brundtland-definitie zelf wordt gevraagd vinden de meesten het nog een hele brede, neutrale manier om duurzaamheid te omschrijven. Het is een makkelijke manier om overeenstemming

te bereiken omdat het niet veel zegt. Binnen de definitie is nog veel verduidelijking nodig, bijvoorbeeld wat wordt er verstaan onder ‘behoeften’? Een van de respondenten noemt de nadruk die op de toekomst ligt prachtig omdat alles daarin mogelijk is en de toekomstige generaties zelfs naar iets beters kunnen streven. Hierin vindt zij de Brundtland-definitie wat behoudend; zoals het ons nu gaat moet het ook in de toekomst gaan, maar waarom kan het niet beter worden? Weer een ander vindt de focus op de toekomst wel belangrijk, maar het is ook belangrijk om na te denken wat er nu gebeurt, met onze eigen levens.

Slechts drie van de tien mensen zijn meer expliciet in hun opvatting over duurzaamheid. Zij hebben in ieder geval een idee over waar duurzaamheid specifiek over gaat. Deze opvattingen zijn ook het meest gerelateerd aan de Brundtland-definitie: *‘the idea behind sustainability is essentially intra- and inter generational justice. This can then be translated through environmental protection or fighting against poverty for example’*. De tweede respondent antwoordde: *‘I have always stuck pretty close to the Brundtland definition when thinking about sustainability: improving the quality of life for all, now and in the future, within planetary boundaries’*. Deze laatste respondent is wel weer meer kritisch over de bruikbaarheid van het woord duurzaamheid. Voor ‘gewone mensen’ is het moeilijk om uit te leggen wat ermee bedoeld wordt. Daarom pleit zij voor het gebruik van ‘welzijn’, dit is makkelijker over te brengen. Een vierde respondent ziet duurzaamheid meer als een analytische categorie, of meerdere typen categorieën die ze gebruikt om te analyseren hoe andere mensen de term gebruiken en wat voor beleid er achter zit. Voor haar zelf of haar eigen gedrag zal ze niet snel de term duurzaamheid gebruiken. Of ze gebruikt het in een hele brede zin. Dan gaat het om prioriteiten stellen waarbij je je bewust moet zijn van de impact van bepaalde keuzes. Wat de meeste prioriteit heeft moet op maatschappelijk niveau onderhandeld worden. Voor zichzelf maakt ze ook deze overwegingen:

‘This is sometimes where I say ok there are my environmental concerns, and they are still there, but on the other hand are there concerns about my work, but also about my social well-being and then I decide ok do I take the train or the plane’.

Wat ook duidelijk naar voren komt bij een aantal leden van InConext is een sterk geloof in structuren. Voor hen is regulering een middel om gewenste verandering te weeg te brengen. Zo zou een hoge belasting op kerosine het gebruik ervan kunnen terugdringen. Dit geldt zeker voor de korte termijnwinst op punten die individueel moeilijk te bereiken zijn zoals bijvoorbeeld vermindering van uitstoot. Maar mensen houden ook altijd zelf

verantwoordelijkheid: *'I strongly believe in structures...there are limits what you can do as a consumer if the structures don't change...the change is like a tango'*.

Drie pijlers van duurzaamheid

Zoals uit de theoretisch verkenning is gebleken wordt duurzaamheid vaak opgedeeld in een sociaal, economisch en ecologisch deel: de drie pijlers van duurzaamheid. De leden van InContext vinden het ecologische deel erg belangrijk. De natuur is zeer waardevol, maar toch noemen zij het in eerste instantie niet in hun conceptualisering van duurzaamheid. De ecologie wordt meer gezien als iets dat er natuurlijk is en dat we er met zorg mee om moeten gaan is voor hen overduidelijk. Het is het meer vanzelfsprekende onderdeel van duurzaamheid dat aan de basis van al het andere ligt. Het bewustzijn van de natuur is bij veel mensen echter laag: *'we should make people more aware of the existence of nature and how it changes so that they can value it again'*. In een herzien versie van de Brundtland-definitie komt de ecologie veel meer op de voorgrond te staan en wordt duurzame ontwikkeling omschreven als een *'... development that meets the needs of the present while safeguarding Earth's life-support system, on which the welfare of current and future generations depends'* (Griggs, 2013: 306). Over het algemeen zien de leden van InContext het als een positieve ontwikkeling dat de ecologie meer expliciet genoemd wordt in een duurzaamheids definitie. Dit deel verdwijnt meer en meer naar de achtergrond omdat duurzaamheid in bepaalde kringen steeds vaker gerelateerd wordt aan de sociale dimensie. Wanneer de ecologie aan bod komt wordt dit uiteindelijk ook onderdeel van de sociale pijler omdat de natuur zoals ze is voor de mens behouden moet worden.

Het economische deel is voor sommige leden van InContext lastiger; het heeft volgens hen niks met duurzaamheid te maken en er wordt een hele verkeerde richting aangegeven met uitspraken als 'duurzame economische groei'. Aan de andere kant is het economisch denken zo ingebed in het leven dat het gemakkelijk onderdeel wordt van de ontwikkeling naar een duurzame wereld. Dit heeft ook te maken met sterke relatie tussen economische status en welzijn in de Westerse maatschappij. Wanneer het gaat om groen consumeren zeggen de leden van InContext hier wel hun best voor te doen, maar dat het altijd moeilijk is wat nu de juiste keuze is. En soms zijn we ook gewoon lui, antwoordde iemand.

De sociale pijler wordt het meest expliciet genoemd door de leden van InContext. Een goed leven, welzijn, zorg dragen voor jezelf en voor anderen, bewustzijn, dit zijn allemaal aspecten die als belangrijke onderdelen van duurzaamheid worden gezien: *'yeah it is a social solution, a normative criteria, it is not about nature preservation per se, but it is about human*

well-being of powerless people'. Hieruit blijkt dat op het sociale aspect vaak de nadruk wordt gelegd: *'For me it is important to use the social dimension as an entry door'*. Hierbij komen dan meer als vanzelf ook ecologische en economische aspecten kijken. Dit laat ook zien dat voor iedereen de drie pijlers heel nauw samenhangen en soms moeilijk los van elkaar te benaderen zijn. De drie pijlers worden ook wel als verschillende lenzen gezien waarmee problemen bekeken kunnen worden.

5.1.1 Discussie van de resultaten deel 1

Wanneer het over de betekenis van duurzaamheid gaat in de persoonlijke opvattingen van de InContextleden, zijn er geen onoverkomelijke meningsverschillen te zien. Het gaat voornamelijk over een algemeen idee van de wereld beter maken. Dit kan door bewustwording en reflexiviteit op de manier van leven en door stil te staan bij de behoeften van andere mensen. Hierbij komen vooral de dimensies sociaal denken, milieubewust denken en tijdshorizon aan bod. Alleen interregionaal denken wordt nauwelijks genoemd in de uitspraken van de respondenten. Dit laat zien dat het concept duurzaamheid op een redelijk breed en abstract niveau blijft en nog weinig concrete betekenis krijgt.

Bij de vraag wat duurzaamheid betekent gaf één van de leden aan dat het niet nodig is om het te definiëren omdat mensen wel weten en voelen waar het over gaat. Dat mensen, over het algemeen, een basisbegrip van de meest serieuze problemen delen. Hoe dit dan verder invulling krijgt hangt af van de context waarbinnen duurzaamheid geplaatst wordt. Deze benadering is terug te vinden bij de mensen van InContext: de algemene persoonlijke definitie van duurzaamheid blijft vrij betekenisloos. Wanneer duurzaamheid echter meer in detail wordt uitgewerkt, zoals in het project gebeurd is, komen er meer moeilijk te verenigen verschillen naar voren. Dit heeft voornamelijk te maken met wat duurzaamheid in deze specifieke context betekent en de manier hoe hier naartoe gewerkt wordt. Dit wordt in de volgende paragraaf beschreven.

5.2 Duurzaamheid binnen het project InContext

Met een project dat wegen naar meer duurzaam gedrag wil stimuleren en meer duurzame gemeenschappen wil bevorderen krijgt het concept duurzaamheid een andere rol. Het wordt een soort bijvoeglijk naamwoord dat de richting bepaalt op een weg waarbij iedereen die erbij betrokken is verschillende verwachtingen en aannames heeft en soms zelfs een ander doel. Hier gaat het verder dan de persoonlijke opvattingen over wat duurzaamheid betekent omdat

het ook iets voor anderen gaat betekenen en zodoende betrekking heeft op ons allemaal. Verschillende malen is het onderwerp duurzaamheid binnen het InContext team bediscussieerd, maar het was niet mogelijk om tot een gedeeld begrip ervan te komen voor wat het in het project zou moeten betekenen en hoe dit te meten is. Dit heeft meerdere redenen die hier aan bod zullen komen.

Een opvallende gegeven is dat er besloten is het concept niet expliciet te benoemen in de case studies en pilot projecten. Dit heeft deels te maken met de eigen verdeeldheid over de betekenis van het begrip, maar hier is ook voor gekozen omdat participanten in een project er vaak een negatieve bijklank bij hebben. Er heerst snel het idee dat mensen om duurzaam te kunnen zijn dingen op moeten geven of er zelf geen aandeel in kunnen hebben of geen bijdrage aan kunnen leveren. Dit reflecteert de algemeenheid van het begrip waarmee duurzaamheid in eerste instantie betekenis krijgt. Deze abstractie maakt het moeilijk om er invulling aan te geven of iets aan te verbinden. Het project heeft niet als doel om mensen te vertellen wat goed en fout is in het bereiken van een meer duurzame levensstijl of het aanpakken van de maatschappelijke problemen. Het gaat erom mensen te activeren en samen met hen te werken op een manier dat ze kunnen leren wat hun eigen invloed is en welke mogelijkheden ze hebben in de wijk. Dit geeft meteen een veel meer afgebakend kader waarin duurzaamheid zich bevindt.

Voor het doel van het project is de term duurzaamheid volgens velen bij InContext niet bruikbaar. Voor hen is het meer een vakterm om de eigen werkzaamheden mee te beschrijven, niet iets om met mensen in een gemeenschap te gebruiken. Volgens sommigen is het woord sowieso niet zoveel meer waard: *‘Sustainability is also a worn out term, over used and mistreated’*. Ook dit is een reden geweest om het woord zelf niet te gebruiken in de praktijk. Hoe duurzaamheid gezien wordt door de leden van InContext met betrekking tot het project wordt in de volgende paragraaf beschreven. Hierbij wordt aandacht besteed aan welke moeilijkheden er optreden bij het invullen en het gebruik van het concept.

Moeilijkheden met het gebruik van duurzaamheid in de praktijk

Onder een deel van het team heerst de opvatting dat wanneer je met mensen in gesprek gaat over hun diepste behoeften, dat hetgeen dat ze echt willen en nodig hebben uiteindelijk duurzaam zal zijn. Hierdoor zou het niet nodig zijn om duurzaamheid te definiëren. Anderen denken eerder dat niet iedereen in staat is om in te zien wat er nodig is en dat zij als onderzoekers de taak hebben, of zelfs de plicht om mensen te vertellen wat ze kunnen doen om tot een betere, meer duurzame manier van leven te komen. Dit is de moeilijke kwestie van

normativiteit die in hoge mate aanwezig is binnen het team. Iedereen heeft zijn eigen opvattingen en ideeën over duurzaamheid, maar het algemene uitgangspunt in het team van InContext is om geen ideeën of waarden van duurzaamheid op te leggen. Zij willen de mensen in de gemeenschappen echt zelf laten bedenken en beslissen wat belangrijk is voor hen en voor de gemeenschap omdat zij degenen zijn die er wonen en er in de toekomst nog moeten kunnen leven. Het gaat er dan niet alleen om of wat er met het project bereikt wordt in de gemeenschappen duurzaam is of niet, maar vooral dat het proces zelf duurzaam is. Dit proces bestaat dan uit mensen laten praten en nadenken over onderwerpen die zij belangrijk vinden. Hier kunnen dan veranderingen uit ontstaan. Deze zijn echter moeilijk te meten volgens een aantal leden van InContext. Zij zeggen dat er achter het project veel sterkere psychologisch- theoretische kaders nodig zijn om bijvoorbeeld gedragsverandering te kunnen meten. Deze kaders zouden door onderzoekers met de juiste expertise opgesteld moeten worden; psychologen. Hiervan is er maar een in het project en vooral zij vindt dat de mensen van InContext niet de aangewezen personen zijn om in psychologische processen verwickeld te raken. Deze kunnen volgens haar in de gemeenschappen vrij diep gaan.

Aan de andere kant maakte een van de onderzoekers heel duidelijk hoe zij tegenover deze kwestie staat: *'If people really ask me what they should eat, then I tell them: be vegetarian, eat organic and eat seasonal and regional if you want... I must also be sort of a role model.* Zij vindt ook dat mensen echt een houvast en structuur nodig hebben, als je mensen laat doen wat ze willen raken ze de weg kwijt en zij ziet het als haar plicht om deze kaders te geven. Hierin verschilt zij erg met de rest van de groep. De meeste mensen bij InContext zien hun rol meer als ondersteuning, om mensen te helpen hun dromen te verwezenlijken. Met het achterliggende idee dat door dit proces mensen ook na gaan denken over anderen en hun leefomgeving.

Een onderwerp dat hier nauw mee samenhangt is de indicatoren die gebruikt worden om het project te beoordelen op de ontwikkeling van meer duurzaamheid in gedrag dan wel in de gemeenschappen zelf. Wanneer het binnen InContext niet duidelijk is wat duurzaamheid betekent, hoe wordt dan gemeten of het project geslaagd is? Om dit te kunnen weten is het nodig om de doelen van het project te expliciteren.

Duurzaamheid op lokaal niveau

De doelen van InContext staan beschreven in de 'call' voor de indiening van het project bij de Europese Unie, maar sommige mensen hebben er toch andere ideeën over, of vertalen het in ieder geval op een andere manier. Een aantal mensen gaf aan dat het project helemaal niet

echt over duurzaamheid gaat in de zin dat mensen minder of duurzame energie gebruiken of vaker op de fiets stappen, dingen die normaalgesproken gemeten zouden worden in een project gericht op duurzame ontwikkeling. Het gaat veel meer over de fase hiervoor zeggen zij:

'I am not sure if we are actually implementing sustainable development in this project, I think we are opening people's heads to this idea, to give them a motivation maybe a change to look for ... to make them feel that quality of life is also something that depends on them and then how they are part of their community'.

Het hele idee van het meten van een generaliseerbare uitkomst lijkt niet zo aan de orde hier: *'the goal of InContext was not to fire lists full of indicators at the people in the arena... we want people to take action.'* Maar ook over dit punt is niet iedereen het eens: *'we are doing quite a lot of different things, which some of really are appropriate measures for an explicit sustainability program'.* Veel anderen zien het meer zo dat er met het project condities geschapen worden om dit duurzame gedrag tot stand te kunnen laten komen. Zij denken dat door wat er in het project gebeurt de meer expliciete duurzaamheids activiteiten tot ontwikkeling kunnen komen.

Het meten van ontwikkelingen naar meer duurzaamheid wordt bemoeilijkt omdat de meeste mensen bij InContext duurzaamheid als een proces zien en niet als iets dat je kunt bereiken en dan klaar bent; het is geen eindstaat die bereikt kan worden wanneer aan bepaalde criteria voldaan is. Het gaat volgens hen veel meer om duurzaam zijn en duurzaam leven, niet duurzaamheid bereiken. In dit proces kunnen bepaalde gedragingen of activiteiten werken als ijkpunten of stimulering. Dit zijn een soort tussenfasen die je laten weten dat je op de goede weg bent of het succes van een bepaalde maatregel kunnen aantonen. Dat zijn de meer meetbare dingen waarvan sommigen zeggen dat ze met dit project nog niet bereikt zijn of niet bereikt kunnen worden omdat deze groep onderzoekers niet de juiste achtergrond heeft. Een van de onderzoekers legde het als volgt uit:

'What if it is a process what participants say it was a success for us, what you will get with that is that people feel that they have the ability to act so this would be a positive outcome on the behaviour side ... But really on the behavioural change, like yes I would change my energy consumption pattern for example. I don't think that such a project is something you can really address it like that'

Duurzaamheid is misschien niet het juiste woord, in ieder geval niet wanneer er met mensen op lokaal niveau in een gemeenschap wordt gewerkt. Iemand noemde dat het doel van InContext veel meer te maken heeft met *‘installing conditions for dealing with societal challenges’*. Deze maatschappelijke uitdagingen zijn in dit geval op lokale schaal en gaan over hoe mensen willen leven met elkaar: is er de mogelijkheid om mensen te ontmoeten en om activiteiten te organiseren en dingen te regelen die anders moeten. Dit zijn andere uitdagingen dan het klimaatprobleem of honger in de wereld, onderwerpen die conventioneel meer aan duurzaamheid worden verbonden. Toch zien de leden wel verbinding tussen deze niveaus, alles heeft met elkaar te maken en hangt met elkaar samen. In deze zin heeft wat er gebeurt met InContext op lokale schaal volgens sommigen invloed op de grotere problematiek in de wereld: *‘the real harm to the environment is done somewhere else ... maybe we can export this (project) at some point. Probably it can spread, that’s the hope’*. Daarbij is er altijd een mogelijkheid om op je eigen manier aan de mondiale problematiek te werken. Hierbij is het belangrijk dat de verbondenheid tussen deze verschillende niveaus intact blijft. Op deze manier kan er een wereldwijd discours op gang komen waarin mensen dezelfde taal spreken en over dezelfde problemen en mogelijkheden voor oplossingen. Niet iedereen is er echter zeker van dat er een beweging gaande is die zich verspreidt en of InContext hieraan bijdraagt:

‘I think there is a huge gap between living and being in a sustainable and connected way and about the larger scale changes that we need... I have the feeling that InContext is successful, but I don’t know if it is connected to a movement that is going to solve this problem we all have the feeling we’re stuck in’.

5.2.1 Discussie van de resultaten deel 2

Hiermee komen we weer terug op de vraag wat duurzaamheid dan is. Het is nuttig om een verdeling te maken tussen de mensen die in de praktijk werken, hier in de pilotprojecten en de mensen die zich met het theoretische deel hebben beziggehouden. Dit verschil tussen theorie en praktijk wordt ook gezien als obstakel in het vinden van een gedeeld begrip van duurzaamheid. In het theoretisch kader van InContext worden bepaalde begrippen zoals ‘behoeften’ en ‘rechtvaardigheid’ anders geïnterpreteerd dan hoe het uitpakte in de praktijk. Voor hen die de praktijk niet hebben meegemaakt is het daarom misschien moeilijker om te zien hoe het project precies met duurzaamheid verbonden is omdat zij iets anders voor ogen hebben. Een voorbeeld: volgens een van de respondenten is wat er gebeurt in een van de

pilotprojecten een leuke wijkontwikkeling, maar hij ziet niet de link met duurzame ontwikkeling. Er worden mensen geactiveerd die vast en zeker hun problemen hebben en daar nu beter mee om kunnen gaan door dit proces, maar dit zijn niet de mensen die door de Brundtland Commissie bedoeld worden wanneer het gaat om intergenerationele rechtvaardigheid: *'They were talking of the poor in global meaning'*. Dit geeft een duidelijk verschil aan tussen welke mensen een beter leven nodig hebben en dus waar een duurzaamheidsproject zich volgens hem op zou moeten richten.

Om te kunnen beoordelen wat er in het project precies gedaan is en hoe zich dit verhoudt tot de verschillende opvattingen van duurzaamheid, volgt nu de analyse van de pilotprojecten. Hiermee wordt het mogelijk uitspraken te doen over het duurzame karakter van de drie gemeenschappen in het licht van de vier duurzaamheidsdimensies.

5.3 De pilotprojecten

De pilotprojecten bestaan uit drie lokale gemeenschappen in Rotterdam, Finkenstein en Wolfhagen. De inhoud van de activiteiten in de drie gemeenschappen verschilt, maar zijn met dezelfde methode zoals beschreven in paragraaf 2.1 opgezet.

De pilotprojecten worden in dit hoofdstuk inhoudelijk beschreven aan de hand van documentatie die is afgeleverd door de onderzoekers over de opbouw en voortgang van de projecten. Hiermee zullen verbanden worden gelegd met de uit de interviews verkregen inzichten over de opvattingen van duurzaamheid. Met deze resultaten kunnen de pilotprojecten in de discussie beoordeeld worden op hun duurzaamheid volgens eigen, dan wel andere, heersende opvattingen omtrent duurzaamheid.

In hoofdstuk 2 staat beschreven wat de aanpak van de pilotprojecten is. Hoe de pilotprojecten verder invulling hebben gekregen en wat de rol van de onderzoekers hierin is geweest, wordt in de volgende paragraaf, per gemeenschap beschreven.

Finkenstein (Oostenrijk)

Het pilotproject in Finkenstein richt zich op de gedecentraliseerde structuur van het dorp. Een nabijgelegen stad speelt een dominante rol in de vervulling van allerlei levensbehoeften waardoor het moeilijk is voor de bewoners van Finkenstein om een sociaal leven op te bouwen. Er wordt gewerkt aan een gedeelde visie voor de gemeenschap. Deze visie dient als basis voor de ontwikkeling van nieuwe initiatieven die een duurzame en leefbare toekomst mogelijk moeten maken (Wittmayer, Van Steenberg, Baasch, Feiner, Omann, Quist & Loorbach, 2012). De visie kan gezien worden als product waarin de initiële doelen evenals de

uiteindelijke activiteiten in de gemeenschap samenkomen en biedt een bruikbaar handvat om de pilot te beschrijven en het duurzaamheidskarakter te beoordelen. De groep betrokkenen heeft acht werkgroepen opgericht: participatie, duurzame economie, milieu & duurzaamheid, levensenergie, sociale zaken, cultuur, integratie & traditie en mobiliteit. Hiermee worden projecten en maatregelen opgezet voor de korte en lange termijn. Tijdens verschillende bijeenkomsten zijn de ideeën gepresenteerd, bediscussieerd en uitontwikkeld. Uiteindelijk zijn vooral maatregelen uit de sociale werkgroep, de participatie werkgroep en de duurzame economie werkgroep zover gevorderd dat ze daadwerkelijk uitgevoerd dan wel goedgekeurd zijn. Het algemene doel van het proces in Finkenstein is niet gericht op een bepaald domein zoals ook in de verschillende werkgroepen te zien is, maar wordt geformuleerd als ‘een goed leven voor iedereen’.

Het concept duurzaamheid is niet gebruikt in Finkenstein, maar desondanks was het er in de vorm van het bereiken van een goed leven voor iedereen. Door mensen bezig te laten zijn met wat ze nodig hebben om een goed leven te kunnen leiden en wat ze echt belangrijk vinden worden duurzaamheidsonderwerpen geïntroduceerd. Door het proces ontwikkelde zich een sociaal netwerk van waaruit nu nieuwe initiatieven ontstaan. Dit netwerk sterkt de mensen dus in het gevoel dat ze problemen kunnen aanpakken en zelf actief kunnen worden in het realiseren van de gewenste leefomgeving.

Carnisse (Nederland)

Carnisse, een wijk in de deelgemeente Oud Charlois, Rotterdam is een van de 40 ‘aandachtswijken’ in Nederland die extra aandacht krijgen van de Rijksoverheid. Problemen in de wijk zijn een gefragmenteerde sociale infrastructuur, het ontbreken van sociale banden en het gemis van een gedeelde richting waarnaar gestreefd kan worden (Wittmayer et al., 2012). Uit de systeem analyse, een methode om de belangrijkste probleempunten in de wijk te identificeren, zijn verschillende onderwerpen naar voren gekomen die aandacht behoeven. Voortbouwend op deze punten is een visie ontwikkeld. Deze bestaat uit zes topics: naar met elkaar samenleven, naar een groene en duurzame oase, naar woondiversiteit, naar een lokale en sociale economie, naar plekken voor iedereen en naar samenwerken voor iedereen. Het behouden en heropenen van het oude buurtcentrum kwam naar voren als belangrijk onderdeel waar veel van deze topics in terug kunnen komen. De verdere uitwerking van de visie resulteerde in de ontwikkeling van een buurtagenda waarin de visie in meer concrete plannen en activiteiten besproken kan worden. De onderhandelingen omtrent het buurtcentrum hebben om veel samenwerking met lokale autoriteiten gevraagd. Dit proces geeft een goed beeld van

de politieke en organisationele tendens in de gemeenschap. De gemeente organiseert veel zelf, maar laat weinig ruimte voor ondernemerschap en initiatief van de burgers. De nadruk ligt daarom in Carnisse op het versterken van de veerkracht van de bewoners door verbinding van de mensen en betrokkenheid bij de wijk. De heropening van het buurtcentrum staat voor een meer actiegericht proces waar veel behoefte aan is in de gemeenschap. Dit gebeurde parallel aan de bijeenkomsten in de *community arena*.

In Carnisse besluiten de bewoners wat belangrijk is in de ontwikkeling van de gemeenschap zodat de mensen zelf weer het gevoel krijgen iets uit te kunnen maken. Er zijn dus geen vooraf vastgestelde ideeën gepresenteerd. De onderzoekers hebben de mensen alleen gestimuleerd, het doel was om de bewoners weer actief te krijgen. Op lokaal niveau komen dan alle duurzaamheidsdimensies samen.

Wolfhagen (Duitsland)

In de stad Wolfhagen is de situatie heel anders. Het stadsgebied is opgedeeld in een stadskern met een historisch centrum en elf landelijke districten. Het centrum lijdt onder niet-duurzame stadsontwikkeling wat leegstand en werkloosheid als gevolg heeft. Uit de eerste fase van de Community Arena kwam duidelijk naar voren dat de bewoners een hoge levensstandaard hebben in het stadje, maar bezorgd zijn over de ontwikkeling van het centrum. De verschillende ideeën van de bewoners om dit te veranderen zijn samengebracht in één project dat zich richt op duurzaam leven in de binnenstad. Hierbij ligt de nadruk op het revitaliseren van de historische binnenstad als gemeenschapsruimte voor alle generaties (Baasch, 2013). In de derde fase van de Community Arena is besloten om de heropening van een oud, karakteristiek gebouw als gemeenschapscentrum hoofdonderwerp van het project te maken. Hierbij zijn verschillende ideeën van bewoners te realiseren en te combineren zoals een restaurant, culturele programma's met een sterke nadruk op milieuvriendelijk gedrag. Het project heeft als doel een ontmoetingsplek te worden voor alle generaties en draagt bij aan lokale werkgelegenheid. Ook kan het een positief effect hebben op toerisme. Dit is echter allemaal nog in de ontwikkelingsfase omdat de eigenaar van het pand onverwachts is komen te overlijden waardoor het proces nu stil ligt.

In Wolfhagen werden de ideeën van de bewoners getransformeerd tot een veranderingsproces. Duurzaamheid werd niet expliciet geïntroduceerd, maar de verschillende uitdagingen in de gemeenschap werden wel onder het sociale, economische en ecologische aspect geordend. In het proces ging het volgens de onderzoekers vooral om 'empowerment', nog niet zozeer om de verandering van gedrag.

Conclusie

In alle drie de gemeenschappen komt het sociale deel van duurzaamheid als belangrijkste doel naar voren. Het gaat om een goed leven voor de mensen in de gemeenschappen en wat zij nodig hebben om een levensstijl te ontwikkelen waar ze blij mee zijn en zich goed bij voelen. Het ontwikkelen van een sociaal netwerk komt ook steeds terug. Er is behoefte aan ruimte waar mensen samen kunnen komen en mensen met gemeenschappelijke interesses kunnen ontmoeten. Deze netwerken dragen dan weer bij aan het activeren van de mensen. Met elkaar voelen de bewoners zich in staat om dingen aan te pakken doordat zij zich verbonden en betrokken voelen met de gemeenschap.

5.3.1 Visies

Om te kunnen zien in hoeverre de pilotprojecten de vier duurzaamheidsdimensies sociaal denken, milieubewust denken, interregionaal denken en tijdshorizon hebben toegepast, of in hoeverre ze terug komen in de gemeenschap zijn de visies die in de pilotprojecten zijn ontwikkeld, geanalyseerd. De hoofdpunten in de visies geven een duidelijk beeld van de verschillende onderwerpen die in de gemeenschap naar voren zijn gekomen. Deze fungeren daarom als bruikbaar instrument om de pilotprojecten op hun duurzame karakter te beoordelen.

Een eerste blik op tabel 3 laat zien dat de duurzaamheidsdimensie ‘sociaal denken’ het meeste terug komt in de visies van de drie gemeenschappen. Het bevorderen van sociale relaties in de wijk evenals ontmoetingsplekken en het bevorderen van participatie zijn belangrijke onderwerpen. Dit zijn punten die aansluiten bij de aspecten die door de onderzoekers van InContext worden genoemd bij de betekenisgeving van duurzaamheid op lokaal niveau zoals welzijn, bewustwording en empowerment. De dimensie milieubewust denken komt daarna het meest terug in de visies, maar al aanzienlijk minder dan ‘sociaal denken’. Hernieuwbare energie komt in alle drie de gemeenschappen als een belangrijk onderdeel van de gemeenschap naar voren. Daarnaast ligt de nadruk bij deze dimensie vooral op vergroening van de wijk, mobiliteit en het gebruik van lokale producten. Interregionaal denken en tijdshorizon zijn de minst terugkerende dimensies wat overeenkomt met de opvattingen van duurzaamheid van de leden van InContext.

Tabel 2. De vier duurzaamheidsdimensies in de visies van de pilotprojecten.

Dimensies	Visie Wolfhagen <i>Wolfhagen 2030</i>	Visie Finkenstein <i>FinkenSTERN</i>	Visie Carnisse <i>Bloeiend Carnisse 2030</i>
<p>Sociaal denken: Ik- vs. wij gecentreerd denken, inclusief eigen behoeften en die van anderen.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Match mensen: mogelijkheid om mensen te vinden en ontmoeten met dezelfde - Ontwikkeling van netwerken - Actieve en levendige stad, vitaliteit (kleine winkels, workshops, cafés, markten etc.) - Ontmoetingsplekken voor iedereen (jong en oud) - Herleven van culturele aspecten (brouwerij) - Gemixt wonen (verschillende leeftijdsgroepen) 	<ul style="list-style-type: none"> - Actieve samenwerking - Elkaar helpen - Teambuilding - Binden door cultuur: culturele aspecten benadrukken) - Diversiteit - Delen - Samenleven - Intergenerationeel leven (jong en oud helpen elkaar en leren van elkaar). - Politiek (transparant en coöperatief) - Verzorgingsplekken - Bevorderen van participatie 	<ul style="list-style-type: none"> - Samenleven - Sociale relaties - Gedeelde taal - Diversiteit - Behulpzaamheid - Veiligheid - Respect - Creativiteit: buiten de gangbare kaders om denken (wederkerigheid) - Activiteit: individueel en in groepen. - Cohesie - Flexibiliteit: mogelijkheid tot aanpassing woonsituatie op familiesituatie - Kennis (workshops en training) - Werkgelegenheid - Ontmoetingsplekken (voor alle leeftijdsgroepen) - Lokale economie.
<p>Milieubewust denken: bewustzijn van natuur en natuurlijke bronnen.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Minder verkeer: auto delen, meerijden. - Ontwikkeling van groene plekken. - Milieuvriendelijke mobiliteit: fietspaden, autovrije binnenstad? - Hernieuwbare energie 	<ul style="list-style-type: none"> - Bewustzijn van de aanwezigheid van natuur (Bergen, meer) - Behoud en ontwikkeling/verbetering van natuur. - Hernieuwbare energie. - Alternatieve mobiliteit: fiets- en wandelpaden, carpoolen - Lokale productie - Burgerparticipatie in de werkzaamheden voor duurzame energie. 	<ul style="list-style-type: none"> - Hernieuwbare energie - Juist gebruik en behandeling van de natuur - Positieve kant van natuur benadrukken (bloemen) - Kennis - Hergebruik van ruimte - Meer groen in de buurt - Natuurlijke diversiteit - Lokale economie
<p>Interregionaal denken: verbinding met andere delen in de wereld, ver en dichtbij.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Rolmodel - Uitbreiding van de fietspaden die de binnenstad met het landelijk gebied verbinden 	<ul style="list-style-type: none"> - Rolmodel - Toerisme - Infrastructuur voor toegankelijkheid (wegen, openbaar vervoer etc.) 	<ul style="list-style-type: none"> - Aantrekkelijke buurt (leuke winkels, aardige mensen, groene omgeving, wat mensen van buitenaf aantrekt) - Bouwen aan de geschiedenis
<p>Tijdshorizon: korte- en langetermijn.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Generatie specifieke aspecten (ouderen- en kindercare). - Hernieuwbare energie 	<ul style="list-style-type: none"> - Hernieuwbare energie - Behoud van bestaande bronnen 	<ul style="list-style-type: none"> - Hernieuwbare energie - Langetermijndenken - Renovatie (huizen en gebouwen) - Bloeiend Carnisse: Verbinden van

5.3.2 De bewoners van de gemeenschappen

Uit zowel de interviews met leden van InContext als uit de analyse van de visies van de pilotprojecten komt naar voren dat duurzaamheid in dit project bekeken wordt vanuit een sociaal perspectief. Het gaat om levenskwaliteit en welzijn door bewustwording, reflexiviteit en participatie. De visies zijn door de bewoners van de gemeenschappen zelf ontwikkeld en zouden dus een afspiegeling moeten zijn van wat de mensen in de drie gemeenschappen belangrijk vinden. Met de uitkomsten van de interviews van een van de drie pilotprojecten en de evaluaties zoals beschreven in de voortgangsrapporten wordt getoetst of dit ook echt is wat de bewoners willen.

In de interviews geven de bewoners van Carnisse bij de vragen die expliciet over duurzaamheid gaan aan dat dit een belangrijk onderwerp voor hen is. Ook zij geven brede definities van het concept: *'Leven met oog voor de generaties na ons'* of *'Duurzaam is processen die zichzelf aan de gang kunnen houden'*. Alle respondenten associëren duurzaamheid met de toekomst en de generaties na ons. Van de zes respondenten die deze vraag beantwoord hebben, geven slechts twee aan dat duurzaamheid echt om het sociale gaat. Zij noemen levenskwaliteit, gezondheid, sociale relaties en welzijn als belangrijke punten. De anderen noemen meer onderwerpen als goed omgaan met afval, zuinig zijn met energie en dat we de planeet ecologisch gezien door moeten kunnen geven aan onze opvolgers: *'...er is geen tweede planeet waar we naar kunnen uitwijken'*. Hierin is een sterke ecologische invulling zichtbaar. Maar de dimensie tijdshorizon is hier het sterkst aanwezig, terwijl dit in de visie veel minder expliciet terug komt. Het interregionaal denken ontbreekt volledig, zoals ook al opvallend is in de visie. De visie verhoudt zich volgens iedereen goed tot duurzaamheid. Een aanmerking op de visie is dat het te weinig concreet is en de link met de praktijk mist. Het zijn mooie ideeën volgens de bewoners, maar of ze ook uitvoerbaar zijn vragen zij zich af: *'de visie is prachtig, maar wat gaan we ermee doen zegmaar?'*. Een deel van de respondenten geeft aan dat het voor hen niet duidelijk is waar het proces precies om gaat. Zij vragen zich af waar en hoe het project in de bredere context van de wijk wordt geplaatst en hoe de verschillende onderdelen (visievorming en het buurthuis) samenhangen.

Veel bewoners geven in de interviews aan dat het werken in een groep, het samen nadenken over de toekomst veel bijdraagt aan het gevoel daadwerkelijk wat te kunnen doen en verschil te kunnen maken. De meeste respondenten zeggen dat er ruimte was in het project

voor de onderwerpen die zij belangrijk vinden en hebben hierdoor ook het gevoel daar zelf wat voor te kunnen betekenen. Een enkeling vond dat het project qua thema's een beetje dichtgetimmerd was. Wanneer er dus niet expliciet naar duurzaamheid gerefereerd wordt als onderdeel van het project krijgen sociale aspecten van duurzaamheid de overhand.

Dit is ook wat uit de evaluaties van de andere pilots naar voren komt. De bewoners geven aan dat ze het gevoel hebben gehoord te worden en dat ze in actie kunnen komen omwille van de zorgen die zij hebben voor de gemeenschap. Het sociale netwerk dat door het project ontstaan is wordt gezien als een van de belangrijkste uitkomsten van het proces. De ervaring dat er meer en verschillende mensen met vergelijkbare zorgen in de buurt wonen versterkt de sociale kwaliteit van de leefomgeving en daarmee de levenskwaliteit. Naast deze positieve werking van een sociaal netwerk voelen veel mensen zich ook individueel sterker en meer in staat om verandering mogelijk te maken.

5.3.3. Discussie van resultaten deel 3

Uit de opvattingen van de bewoners van Carnisse komt naar voren dat zowel het sociale als het ecologische aspect van duurzaamheid belangrijk is. Dit wordt ook gereflecteerd in de visies. Het langetermijnperspectief wordt door iedereen als kernpunt van duurzaamheid genoemd, iets dat minder terug komt in de visie. Dit kan verklaard worden door dat de visie ontwikkeld is voor de toekomst en alle onderwerpen daardoor sowieso over het langetermijnperspectief gaan. De activiteiten die in de gemeenschappen zijn of nog worden opgezet beslaan alle vier de duurzaamheidsdimensies in meer of mindere mate. Het sociaal- en ecologisch denken is hierbij het sterkst vertegenwoordigd.

Naast de visies blijkt ook uit de evaluaties dat het sociale aspect erg belangrijk is. Hierin komt vooral het interne, meer impliciete proces dat het project in gang zet naar voren. Het project hoeft niet expliciet over duurzaamheid te gaan om bij te kunnen dragen aan meer duurzaamheid. De groepsdynamiek geeft mensen meer vertrouwen en kracht, iets wat de sociale relaties en de sfeer in de omgeving ten goede komt. Om duurzaamheid echter ook op ecologisch vlak in te brengen zijn meer expliciete maatregelen nodig. Wanneer duurzaamheid wordt opgenomen als doel zullen hier eerder ecologische aspecten aan verbonden worden dan wanneer er 'slechts' over verbetering van de gemeenschap gesproken wordt. Dan is echter de vraag welke mensen bereid zijn mee te werken gezien de negatieve connotatie die veel 'gewone' mensen bij duurzaamheid hebben. De hoop is dat de ecologische veranderingen makkelijker voortkomen uit de geschapen sociale netwerken zoals bijvoorbeeld

in Finkenstein al meer te zien is, de gemeenschap waarin de sociale relaties reeds het sterkst aanwezig waren.

6. Interpretatie van de resultaten

Verschillende wetenschappers hebben in een poging het concept duurzaamheid te definiëren het begrip allereerst brede invullingen gegeven die in eerste instantie voor meerdere interpretaties vatbaar zijn. Dit blijkt uit de uiteenlopende opvattingen van duurzaamheid die vanuit de literatuur naar voren komen. In een poging om het begrip tastbaarder te maken wordt het vaak opgedeeld in de drie pijlers van duurzaamheid: sociaal, economisch en ecologisch. Deze pijlers kunnen behulpzaam zijn bij het vaststellen van welke verschillende ideeën en strategieën mensen erop na houden bij het bereiken van een meer duurzame wereld (Gibson, 2006). De verschillende invullingen van duurzaamheid die in dit onderzoek naar voren komen, worden gecategoriseerd aan de hand van de vier duurzaamheidsdimensies die door de onderzoekers van InContext zijn opgesteld: sociaal denken, milieubewust denken, interregionaal denken en tijdshorizon. Hiermee wordt het mogelijk om de verschillende invullingen van duurzaamheid die in het project aanwezig zijn in het bredere debat te plaatsen.

6.1 InContext en haar team

Uit de resultaten van de interviews met de leden van InContext komt ook naar voren dat duurzaamheid moeilijk te definiëren is. De beschrijvingen blijven vaak steken bij algemene en brede uitspraken met een abstract betekenis. De definitie van de VN Commissie Brundtland is hier een duidelijk voorbeeld van. Deze definitie is de meest bekende definitie van duurzaamheid en komt ook als meest concrete invulling van duurzaamheid naar voren in de interviews. Deze definitie zegt op zichzelf echter nog erg weinig. De uiteenlopende onderwerpen, de complexiteit en de relatief jonge aard van de problematiek waar duurzaamheid mee geassocieerd wordt (Meadows, 1998) maakt het vrijwel onmogelijk een eenduidige betekenis aan het concept toe te kennen. Dit blijkt uit definities van duurzaamheid als *‘De wereld met elkaar beter maken’*. Iedereen wil dit, maar mensen hebben verschillende ideeën over hoe dit te verwezenlijken is en ook over hoe deze wereld en dan uit zou moeten zien (Van Egmond). Het definiëren van duurzaamheid heeft op dit niveau weinig waarde. Voor sommige leden van InContext heeft het begrip überhaupt geen waarde meer.

Een manier waarop duurzaamheid meer betekenis krijgt is door het invulling te geven op lokaal niveau (Crane et al., 2013). Op dit niveau krijgt het concept meer concrete inhoud, maar ontstaan er weer eerder conflicten omdat concreter ook betekent dat er meer op detail in kan worden gegaan, waarbij mensen weer makkelijker van mening verschillen. Dit blijkt ook uit interviews met de InContext leden. De uitspraken over wat duurzaamheid betekent in het project krijgen meteen veel meer inhoud waarbij ook de meningsverschillen zichtbaar worden. InContext gaat over hoe mensen willen en kunnen leven, met elkaar, nu en in de toekomst. Dit is voornamelijk het sociaal denken waarbij bewustwording door leren en reflexiviteit en empowerment belangrijke aspecten zijn om persoonlijk welzijn en welzijn voor anderen te realiseren. Deze aspecten komen overeen met hoe Dempsey et al. (2011) duurzaamheid op lokaal niveau benaderen; als een gemeenschap die zichzelf kan onderhouden. Deze invulling van duurzaamheid beschrijft ook het proces dat Loorbach (2010) aangeeft als essentieel onderdeel van duurzaamheid. Door mensen te laten reflecteren op hun waarden en leefstijl, waardoor ze kunnen leren en in staat zijn om te kiezen hoe ze willen leven, wordt op een duurzame manier invulling gegeven aan de weg die uiteindelijk ook concrete duurzame doelen kan hebben. Opvallend hierbij is echter dat niet alle InContextleden de link met het project en duurzaamheid zien. Wat er gebeurt is volgens sommigen een positieve wijkontwikkeling, maar heeft niets met duurzaamheid te maken. Voor anderen is het meer een proces om mensen voor te bereiden op veranderingen die nodig zijn om duurzaamheid te stimuleren.

Uitgaande van vier dimensies die duurzaamheid omvatten richt het project InContext zich met haar nadruk op het sociale aspect in ieder geval op één onderdeel van duurzaamheid. Echter vanuit het ecologische uitgangspunt van duurzaamheid in dit onderzoek is het duurzame karakter van InContext in twijfel te trekken. Zoals Raworth (2013) duurzaamheid uitlegt als een veilige ruimte met een sociale basis en een ecologisch plafond, komt bij InContext voornamelijk het sociale aspect aan bod. Hierbij kan opgemerkt worden dat het bij dit project niet per se om mensen gaat die op de kritische grens van deze basis leven. Er wordt met InContext volgens de onderzoekers in ieder geval niet expliciet geprobeerd om een levensstijl bij mensen te stimuleren die het uitstijgen boven het ecologische plafond probeert in te perken. Dit geldt overigens ook voor de levensstijlen van de projectleden zelf. Zij geven aan te worstelen met bepaalde keuzes zoals wel of niet vliegen, maar nemen hier geen radicaal standpunt in door bijvoorbeeld te zeggen ‘ik vlieg niet meer’. Terwijl alle leden aangeven dat de schade aan het milieu door vliegen enorm is. Hiermee wordt aan een essentieel onderdeel van duurzaamheid voorbij gegaan. Met de hoofdzakelijk sociale

benadering van duurzaamheid wordt vooral het menselijk kapitaal in de gemeenschappen gewaarborgd. De fundamenten hiervoor die zich volgens Daly (2011) in het natuurlijk kapitaal bevinden worden buiten beschouwing gelaten. Hierdoor neigt het project een *weak sustainability* karakter te krijgen doordat niet expliciet gewerkt wordt aan het behoud van de natuurlijke kapitaalbasis (Neumayer, 1999).

Het is opvallend dat de nadruk vooral op het sociale aspect van duurzaamheid ligt in het project, maar dit is ook verklaarbaar door bepaalde keuzes die binnen het project zijn gemaakt. Door actieonderzoek te doen en te werken met een *community arena* heeft het project zich beperkt tot de invulling van duurzaamheid zoals de bewoners in de pilotprojecten dit zien. Doordat de maatschappelijke problemen zich in de gemeenschappen vooral in het sociale domein bevinden, is het logisch dat deze punten dan ook worden aangedragen voor verbetering.

6.2 De praktijk

De pilotprojecten hebben als doel om wegen naar meer duurzaam gedrag te stimuleren en meer duurzame gemeenschappen te bevorderen. De onderzoekers hebben in het interview aangegeven dat gedragsverandering niet aan de orde is geweest omdat deze uitkomsten volgens hen pas op langere termijn meetbaar zijn. Ook gaf de enige psycholoog in het team aan dat de InContextleden niet de juiste personen zijn om dit te onderzoeken. Hierdoor was het niet mogelijk om in diepe psychologische processen verwickeld te raken met de bewoners omdat dit voor problemen zou kunnen zorgen. Het doel om meer duurzaam gedrag te bevorderen is daardoor in de loop van het project meer op de achtergrond komen te staan.

Echter met de processen die in de gemeenschappen zijn opgezet kunnen toch veranderingen hebben plaatsgevonden die ook een invloed op het gedrag van mensen hebben en waardoor er meer ruimte ontstaat voor bijvoorbeeld de dimensie milieubewust denken. Door het samenkomen met andere mensen en het bespreken van relevante onderwerpen voor de gemeenschap kunnen de bewoners hun waarde ten aanzien van deze onderwerpen herzien. Door middel van dubbelloop leren kunnen bepaalde waarheidsclaims in twijfel getrokken worden (Garmendia & Stagl, 2010). Een waardeverandering heeft weer invloed op het hieraan gerelateerde gedrag (Stern, 2000). De onderwerpen die in de visies naar voren komen op ecologisch gebied zoals de waarde van natuur, hergebruik van gebouwen en milieuvriendelijke mobiliteit zouden anders benaderd kunnen worden door dat er aandacht aan besteed wordt middels het project. Ook wordt door het inzicht in de zorgen en problemen

van anderen, die de mensen in de pilotprojecten met elkaar delen, altruïstisch gedrag gestimuleerd. Hierdoor zouden de consequenties van bepaalde gedragingen voor anderen meer waarde kunnen krijgen waardoor meer milieubewust gedrag tot stand komt. Deze uitkomsten zijn echter slechts hypothetisch, gebaseerd op wat er op gang is gezet in de gemeenschap en de inzichten uit theorieën over duurzaam gedrag. Dit onderzoek kan hier verder geen uitspraken over doen.

Wat wel aantoonbaar is, is dat de mensen door het project zich meer bij machte voelen om actie te ondernemen. De pilotprojecten van InContext stellen mensen in staat om te kiezen voor verandering en actie waardoor het de *capability* van de bewoners vergroot (Sen, 1984). De bewoners geven aan dat hun prioriteiten voor de gemeenschap niet erg veranderd zijn door het project, dat zij weten wat er moet gebeuren en InContext levert hier de mogelijkheden voor. De mensen die bij het project betrokken zijn hebben zelf al een deel van de eigenschappen die het mogelijk maken om verandering in gang te zetten, het project vervult de benodigde bronnen om de keuze voor verandering ook daadwerkelijk te kunnen maken. Een grotere *capability* draagt bij aan meer welzijn en daarmee aan sociale duurzaamheid. Hierbij is het opvallend dat er in de projecten gewerkt wordt met mensen die al meer mogelijkheden hebben om in actie te komen, de *frontrunners*. Hoe zit het met de bewoners die niet bij het project betrokken zijn en waarom zijn ze dat niet?

Met de ontwikkeling van een visie voor de gemeenschappen wordt een context geschapen die invloed heeft op het gedrag van de bewoners. Gedrag komt naast attitudes ook voort uit wat de omgeving uitstraalt (Stern, 2000). Het proces was echter niet voor alle deelnemers in Carnisse duidelijk waardoor de kracht die er van uit zou kunnen gaan afneemt. Dit verkleint ook het effect op mogelijke gedragsverandering. De uitspraken van de bewoners bevestigen dit. Een aantal van hen gaf aan dat ze niet zien hoe er uit de ideeën die opgeworpen en besproken zijn concrete stappen voort moeten komen. Toch hebben de bewoners over het algemeen wel het gevoel dat ze zelf iets kunnen betekenen. Door de verschillende onderwerpen die besproken worden tijdens de ontwikkeling van de visie, worden ideeën aangewakkerd bij de bewoners over hoe ze denken beter te kunnen leven in de toekomst. Doordat het woord duurzaamheid niet expliciet gebruikt is in de gemeenschappen worden de associaties met dit begrip ook niet gestimuleerd bij de mensen, wat resulteert in voornamelijk sociale oplossingen. Uit de interviews met de bewoners van Carnisse blijkt namelijk dat wanneer er wel expliciet naar duurzaamheid gevraagd wordt het milieubewust denken veel sterker naar voren komt. Wanneer je mensen na laat denken over duurzaamheid komen dus makkelijker de ecologische aspecten aan bod. In de rest van de interviews gaat het

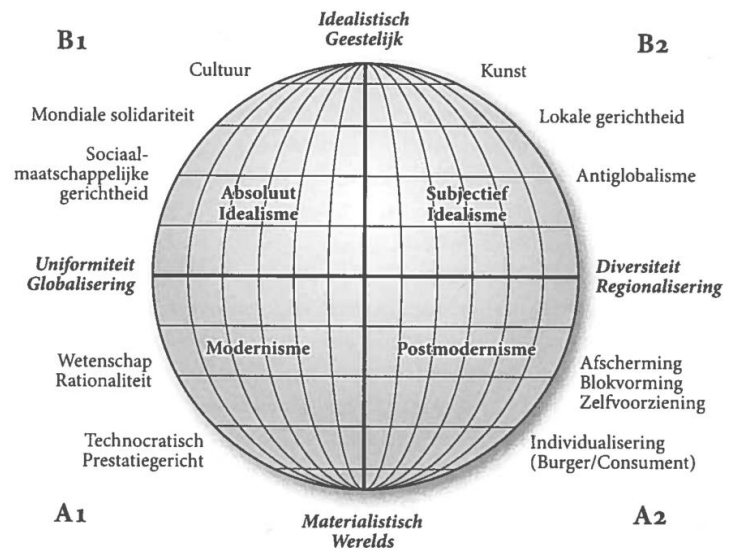
om hoe de gemeenschap een fijnere plek wordt om te wonen. Hierbij worden door de bewoners voornamelijk sociale aspecten genoemd die verbetering nodig hebben omdat de gemeenschap blijkbaar meer met sociale relaties geassocieerd wordt dan met ecologische aspecten.

Op lokaal niveau krijgt duurzaamheid dus vooral invulling door het welzijn van mensen in gemeenschappen te vergroten. Dit gebeurt bij InContext voornamelijk door mensen samen te brengen en te verbinden waardoor sociale netwerken ontstaan. Deze worden in transitie management als belangrijke factor voor verandering gezien en vormen de basis voor alternatieve ontwikkelingen (Grin et al., 2010). Met deze netwerken kan gewerkt worden aan oplossingen voor specifieke maatschappelijke problemen zoals die in de visies naar voren komen en wordt tegelijkertijd invulling gegeven aan een duurzaam proces. Het sociaal denken is hierbij nog steeds dominant, maar er is zeker ook ruimte voor milieubewust denken en zelfs wat aandacht voor interregionaal denken. Tijdshorizon bevindt zich meer als constante factor achter de verschillende ideeën doordat alles in het licht van 2030 wordt opgezet. Toch is er nog geen antwoord op de vraag waarom het voor sommige leden van InContext moeilijk is de link met duurzaamheid te zien. Dit heeft te maken met de lokale invulling van duurzaamheid in verhouding tot de prangende, in sommige gevallen zeer ernstige globale problematiek. Want hoe draagt een sociaal netwerk in Rotterdam Zuid van een groepje mensen die activiteiten organiseren in een buurtcentrum bij aan het welzijn van mensen die onder de armoedegrens leven of aan de over ontbossing om voedsel voor ons en ons vee te verbouwen? Dit wordt aan de hand van de verschillende wereldbeelden die Van Egmond gebruikt verhelderd.

6.3 Een gedeeld wereldbeeld

Welzijn is een sleutelbegrip in het project InContext en hier de prominente invulling van het concept duurzaamheid. Wat een na te streven kwaliteit van leven is waarbinnen welzijn voor iedereen mogelijk is, is moeilijk vast te stellen. InContext kan als project gericht op lokale verandering met ruimte voor verschillende duurzaamheidsopvattingen in het ‘Subjectief Idealisme’ (B2) kwadrant van het integrale wereldbeeld geplaatst worden. Dit kwadrant wordt gekenmerkt door een sterke gerichtheid op de eigen sociale en fysieke omgeving. Het representeert maatschappelijk de ‘Civil Society’ waarin groepen met diverse mensen samenkomen om maatschappelijke invloed uit te oefenen (Van Egmond, 2011). Ideaaltypisch gezien kan InContext dus volgens dit voorbeeld niet als duurzaam project beoordeeld worden

omdat één van de vier wereldbeelden dominant is. De oriëntatie op lokale schaal zal meerdere voordelen met zich meebrengen volgens Van Egmond, zoals afname van de milieudruk door een minder materiële waardeoriëntatie. De vraag is alleen of deze gedecentraliseerde samenleving bijvoorbeeld de toenemende wereldbevolking kan

Figuur 7. Het integrale wereldbeeld (Van Egmond, 2011).

onderhouden. Hiervoor is volgens hem een verschuiving naar de globaliserende (linker) kant van de verticale as vereist. Hier ligt de nadruk meer op de ‘anderen’ en het geheel.

De kwadranten vormen uiteraard ‘standaardtypen’ gebaseerd op een veel uitgebreidere set aan waardeoriëntaties. Hierdoor kan een project als InContext nooit in zijn totaliteit tot een van de kwadranten gerekend worden. Er zullen altijd ook kenmerken van de andere kwadranten aanwezig zijn. InContext laat dit bijvoorbeeld zien door haar geringe, doch aanwezige oriëntatie op interregionaal denken. Hiermee onderscheid het project zich van bijvoorbeeld Transition Towns, die zich volgens sommigen veel meer afsluiten van de wereld om hen heen. De vraag of InContext en met de name de pilotprojecten hun naam als duurzaam waardig zijn blijft deels onbeantwoord juist door de verschillende waarden die er aan het concept hangen. Met de inzichten die verkregen zijn in hoe het concept wordt ingevuld, wordt in ieder geval bijgedragen aan meer welzijn van een bepaalde groep mensen. Meer nadruk op de drie andere duurzaamheidsdimensies naast ‘sociaal denken’ zal een stap in de goede richting zijn naar een integraal wereldbeeld. Hiervoor is de gebruikte onderzoeksmethode en aanpak van InContext misschien niet de juiste manier. Bij dit project was het bewust de bedoeling om de punten die onder de mensen in de gemeenschappen leven te behandelen. Bij deze gemeenschappen waren dat voornamelijk sociale problemen waardoor de nadruk hierop vanzelfsprekend is. Het proces is daarmee zeer duurzaam opgezet. Over de duurzaamheid van de uitkomsten van het project kan – naast de sociale aspecten – gediscussieerd blijven worden.

7. Conclusie

7.1 Algemene conclusie

Dit onderzoek heeft tot doel om inzicht te verkrijgen in de betekenis van duurzaamheid op lokale schaal. Hierbij wordt de volgende onderzoeksvraag gehanteerd: *Hoe wordt het begrip duurzaamheid binnen InContext vormgegeven en hoe verhoudt dit zich tot heersende opvattingen?* Hierbij zijn vier deelvragen opgesteld:

1. *Welke heersende opvattingen vormen het debat rond het begrip duurzaamheid?*
2. *Welke verschillende definities van duurzaamheid hanteren de projectleden van InContext?*
3. *Hoe krijgt het begrip duurzaamheid invulling in het project zelf?*
4. *Hoe is duurzaamheid uiteindelijk in de pilotprojecten terug te vinden?*

Door middel van verschillende onderzoeksstrategieën wordt een antwoord op deze vragen verkregen. Een verkenning van het theoretische veld laat zien dat het concept duurzaamheid vanuit verschillende invalshoeken bekeken wordt en hierdoor uiteenlopende betekenissen krijgt. Interviews met verschillende leden van InContext geven weer dat duurzaamheid in zijn algemeenheid heel breed en abstract gedefinieerd wordt. De letterlijke bewoording verschilt natuurlijk; sommige leden blijven sterk hangen aan veel gebruikte definities van duurzaamheid zoals de Brundtland-definitie, anderen geven hun definitie meer in een eigen ideaalbeeld van de wereld weer. Opvallend is dat er in deze betekenissen geen grote conflicterende punten naar voren komen. Alle gebruikte definities zijn min of meer samen te voegen tot een conceptualisering waar de geïnterviewden zich redelijk in zouden kunnen vinden. De duurzaamheidsdimensies komen hier alle vier in zekere mate in terug. Sociaal denken wordt het meest expliciet genoemd. Tijdshorizon wordt door iedereen gezien als inherent aan duurzaamheid omdat het gaat over hoe we in de toekomst willen en kunnen leven. Hiermee komt de sociale pijler als benadering van duurzaamheid terug. De behoeften van mensen zoals in de Brundtland-definitie (1987) genoemd, spelen een belangrijke rol, maar ook het langetermijnperspectief. Milieubewust denken komt minder expliciet naar voren in de definities, maar alle leden geven wel al dat ze dit een belangrijk onderdeel vinden. Zij zien de ecologische pijler als de basis voor duurzame ontwikkeling en benaderen deze dimensie meer als vanzelfsprekend waardoor hij een beetje blijft liggen. Hiermee zijn de definities van de InContext leden toch meer voorbeelden van *strong sustainability*, zeker ook omdat de economische pijler niet gezien wordt als een juiste benadering van duurzaamheid (Neumayer, 1999). Interregionaal denken komt het minst terug in de beschrijvingen van

duurzaamheid. Omdat duurzaamheid in de hiervoor omschreven benaderingen vooral op een algemeen abstract niveau blijven kunnen ze in het kwadrantenschema van Van Egmond (2011) in de linker kant worden ingedeeld wat gekenmerkt wordt door het ‘geheel’.

Wanneer de betekenis van duurzaamheid toegespitst wordt op het project verandert de mate van consensus. InContext richt zich op het ontwikkelen en stimuleren van wegen naar meer duurzaam gedrag en meer duurzame gemeenschappen. Dit willen ze bereiken door mensen zelf in actie te laten komen door de problemen die er in de buurt zijn aan te dragen en aan te pakken. Hiermee neemt het abstractieniveau van duurzaamheid af doordat het begrip in een bepaalde context wordt geplaatst. In relatie tot het project wordt duurzaamheid meer gezien als de mogelijkheid om met maatschappelijke uitdagingen om te kunnen gaan. Over een aantal aspecten van hoe dit dan aangepakt zou moeten worden zijn de projectleden het niet eens. De belangrijkste meningsverschillen gaan over in hoeverre iedereen in staat is te zien en te weten hoe maatschappelijke problemen aangepakt moeten worden en welke de meeste prioriteit hebben. Dit gaat over de normativiteit van duurzaamheid. Doordat de mensen in de gemeenschappen zelf een betekenis aan duurzaamheid geven zijn projectleden bang dat niet de verandering plaatsvindt waarvan zij denken dat hij nodig is op mondiaal niveau. Door de bewoners van de gemeenschappen zelf te laten bepalen wat zij onder duurzaamheid verstaan, komen misschien niet alle onderwerpen aan bod die in het brede duurzaamheidsdebat horen. De onderwerpen die aan bod komen worden echter wel op een duurzame manier bereikt. Hiermee onderscheidt het werken met duurzaamheid op lokaal niveau zich van mondiale wet- en regelegeving om duurzaamheid te bereiken.

Bij de derde deelvraag gaat het er dus niet zozeer om welke invulling duurzaamheid – en daarmee het project – krijgt omdat ze het hier wel redelijk over eens zijn. Het gaat er meer om of het project überhaupt wel met duurzaamheid benoemd moet worden. Dit laat vooral een groot verschil zien in de dimensie interregionaal denken. Een deel van de projectleden ziet namelijk niet hoe wat er met InContext gebeurt bij moet dragen aan de problemen op grotere schaal, die zij eerder met duurzaamheid associëren. Dit heeft ook betrekking op de dimensie sociaal en milieubewust denken waarbinnen deze problemen, zoals armoede en vervuiling, zich bevinden. Bij de betekenisgeving van duurzaamheid in een bepaalde context worden vooral de doelen concreter waardoor ook het proces duidelijker ingevuld kan worden. Beide zijn volgens Loorbach (2010) belangrijk voor het realiseren van duurzaamheid. De concretisering uit zich in de sterke aanwezigheid van de sociale pijler en dan vooral in de betekenis zoals Dempsey et al. (2011) deze weergeven in de lokale context. Of deze invulling van duurzaamheid ook daadwerkelijk als duurzaam gezien wordt hangt af van waar iemand

zich bevindt op de horizontale as van de wereldbeeldverdeling. De mensen die meer in het brede en globale blijven hebben moeite met het herkennen van het duurzame karakter van het project. Degenen die meer rechts in het lokale deel zitten met hun betekenis zien InContext makkelijker als duurzaam (Van Egmond, 2011). Ook de dimensie tijdshorizon wordt hierbij betrokken. De projectleden die InContext in relatie tot duurzaamheid zien geven aan dat deze uitkomsten zich nog op de langetermijn kunnen ontwikkelen.

Hoe duurzaamheid concreet invulling krijgt in het project wordt duidelijk uit de pilotprojecten. Door verschillende documenten te analyseren is een beeld geschetst van hoe duurzaamheid in de pilotprojecten terug komt. De nadruk ligt bij de *community arena's* op het ontwikkelen van een visie voor 2030 zoals voortkomt uit transitie management (Grin et al., 2011). Hierin is de dimensie tijdshorizon terug te zien. De concrete doelen die in de visie naar voren komen richten zich vooral op het sociale denken. Deze doelen gaan over samenwerking, ontmoeting, relaties en diversiteit, aspecten die Dempsey et al. (2011) ook noemen als invulling van duurzaamheid op lokaal niveau. Ook onder het milieubewust denken vormen zich concrete doelen zoals hernieuwbare energie en het renoveren van woningen. Interregionaal denken komt hier weer bijna niet terug. Uit de interviews en evaluaties komt ook het sociale denken het sterkst naar voren. Hierin wordt de ontwikkeling van sociale netwerken als belangrijkste uitkomst van het project genoemd. Deze vergroten de *capability* van de bewoners door de context en de mogelijkheden te bieden om te kunnen kiezen voor het werken aan een betere gemeenschap. Daarbij kan het project en de onderwerpen die hierin behandeld worden ook nog bijdragen aan meer duurzaam gedrag. Doordat de waarden van mensen veranderen en zij meer altruïsme ontwikkelen en leren wat zij belangrijk vinden kan het gedrag zich veranderen wat positieve uitkomsten kan hebben op zowel mens als milieu.

Met alle inzichten die zijn verkregen over hoe duurzaamheid invulling kan krijgen wordt het begrip bij InContext door de leden vooral sociaal vormgegeven. De betekenisgeving blijft echter op een abstract niveau. In het project zelf krijgt het begrip concretere inhoud, ook voornamelijk op het sociale denken gericht. Met de uitvoering van het project wordt duurzaamheid vooral als proces vormgegeven. Hieruit zijn concrete doelen voortgekomen die zich naar alle vier de dimensies vertalen. De nadruk ligt echter op hoe deze doelen duurzaam bereikt worden. Dit verklaart de sterke aanwezigheid van het sociale aspect van duurzaamheid. De doe-democratie die Plasterk promoot zou hiermee in de drie gemeenschappen weleens gerealiseerd kunnen zijn.

7.2 Reflectie

Dit onderzoek is gebaseerd op een casestudy. De uitspraken zijn gebaseerd op bronnen die voortkomen uit dezelfde groep. Door gebruik te maken van triangulatie is geprobeerd een eenzijdig beeld van de resultaten te ondervangen. Desalniettemin zijn de resultaten niet geheel generaliseerbaar. De specifieke manier van onderzoek gebruikt door InContext (action research) maakt dat veel afhangt van de motivatie en betrokkenheid van de bewoners. Omdat dit een van de hoofddoelen van het project vormt, kan er van uit gegaan worden dat de onderzoekers van InContext er zorg voor dragen dat de mensen daadwerkelijk iets gaan ondernemen. Wat dit concreet inhoudt hangt echter van de plek, de gemeenschap en de mogelijkheden af. Wat duurzaamheid betekent in de pilotprojecten en hoe er invulling aan wordt gegeven blijft daarom afhankelijk van de bewoners en hun context. Wel zijn in alle drie de gemeenschappen vergelijkbare processen waar te nemen wat aangeeft dat het werken met duurzaamheid op deze manier bepaalde regelmatigheid kent.

Een tweede tekortkoming ligt in het feit dat alleen de interviews van de bewoners van Carnisse beschikbaar waren om te gebruiken. Hierdoor zouden bepaalde belangrijke verschillen of overeenkomsten tussen de pilots onopgemerkt kunnen blijven. Aan de andere kant is geprobeerd dit op te vangen door de resultaten van deze ontbrekende interviews te gebruiken die reed door de onderzoekers zijn geanalyseerd. Hiermee wordt het gat gedicht, maar een meta-analyse heeft altijd een voorselectie ondergaan door de primaire onderzoeker.

Iets wat erg geholpen heeft bij het onderzoek is de deelname aan de teambijeenkomst in Freiburg. InContext is een meerjarig project dat in de tijd dat ik er mee in contact kwam in zijn laatste jaar zat. Dit maakte het soms moeilijk helder te krijgen wat er al allemaal gebeurd was en in welk stadium het project zich nu bevond. De vier dagen in het team hebben erg bijgedragen aan de beeldvorming van InContext, de werkwijze en de doelen.

7.3 Aanbevelingen

Met dit onderzoek heb ik geprobeerd inzichten te verkrijgen in de betekenis en het gebruik van duurzaamheid, in het bijzonder op lokaal niveau. Dit is gedaan aan de hand van het project InContext. Hieruit zijn een aantal bevindingen voortgekomen. Een deel van de resultaten van het project zal echter pas op langere termijn zichtbaar worden zoals waarde- en gedragsveranderingen. Vervolgonderzoek zal moeten aantonen of InContext erin geslaagd is deze gewenste ontwikkelingen daadwerkelijk te realiseren. Hiervoor is het nuttig om te overwegen meer mensen met een psychologische achtergrond op te nemen in het project

zodat ook de ontwikkelingen op dit vlak in kaart gebracht kunnen worden. Ook zou het nuttig zijn om op de lange termijn een evaluatieonderzoek te doen om te zien of de gecreëerde sociale netwerken nog steeds in stand zijn. Deze netwerken zijn een van de meest belangrijke uitkomsten van de pilotprojecten. Dergelijke projecten zullen zeker nuttig zijn op andere locaties wanneer blijkt dat de sociale netwerken stand houden. Daarbij is het interessant om te weten of en welke nieuwe, duurzame activiteiten er uit de netwerken zijn ontstaan. Dit kan tevens een bijdrage leveren aan de theorie van transitie management waarin gesteld wordt dat ontwikkelingen op niche-level door kunnen werken naar landschapstransities. Dit zijn de veranderingen die nodig zijn om de meer mondiale problematiek het hoofd te bieden.

Voor de praktijk komen ook een aantal aanbevelingen voort uit dit onderzoek. Een hiervan werd ook door een deel van de projectleden genoemd. Wanneer duurzaamheid in een project een dermate grote rol speelt, zoals bij InContext het geval is, wordt aangeraden om een definitie van het begrip aan te nemen. Dit betekent niet dat deze ook gebruikt moet worden in de praktijk, maar geeft wel een kader waarbinnen met het team gewerkt kan worden. Dit scheelt veel tijd en frustratie waardoor er meer aandacht aan het project zelf besteed kan worden. De discussies die plaatsvonden vanwege dit concept zijn zeer interessant en ook zeker nodig in een project als dit, maar moeten ook afgebakend kunnen worden. Een tweede punt dat hierop aansluit is dat het nuttig lijkt om de scheiding in het project tussen theorie en praktijk minder strikt te maken. Er kan meer wederzijds begrip opgebracht worden wanneer de leden elkaars situatie kennen. Een belangrijke oorzaak voor de onenigheid omtrent de invulling van duurzaamheid komt, zoals uit de interviews blijkt, doordat de mensen die aan de theorie werken met een ander project bezig zijn dan de onderzoekers in de praktijk. Beide groepen doen zeer waardevol en interessant werk. De missende verbinding kan echter ten **koste** gaan van de kwaliteit. Dit zou voorkomen kunnen worden door de theorieontwikkelaars ook een functie in de praktijk te geven en vice versa.

Literatuur

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Algemeen Nederlands Persbureau (2013, juli 9). Plasterk wil meer steun voor 'doe-democratie'. *Telegraaf*. Opgehaald van www.telegraaf.nl.
- Assadourian, E. (2013). Re-engineering cultures to create a sustainable civilization. In Starke, L. (Red.), *State of the world 2013: Is sustainability still possible?* (pp. .113-125). Washington, DC: Island Press.
- Boelhouwer, J., Hanemaaijer, A., Hoekstra, R., Smits, J. P. & Stolwijk, H. (2009). *Monitor duurzaam Nederland 2009*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Brundtland, G. (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, C., Kotchen, M. & Moore, M. (2003). Internal and external influences on pro-environmental behaviour: Participation in a green electricity program. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 237-246.
- Costanza, R., Alperovitz, G., Daly, H., Farley, J., Franco, C., Jackson, T., ... Victor, P. (2013). Building a sustainable and desirable economy-in-society-in-nature. In Starke, L. (Red.), *State of the world 2013: Is sustainability still possible?* (pp. . 126-142). Washington, DC: Island Press.
- Crane, A., Viswanathan, L. & Whitelaw, G. (2013). Sustainability through intervention: A case study of guerrilla gardening in Kingston, Ontario. *Local Environment*, 18(1), 71-90.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S. & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, 19, 289-300.
- Egmond, K. Van. (2011). *Een vorm van beschaving*. Zeist: Christofoor.
- Engelman, R. (2013). Beyond the sustainababble. In Starke, L. (Red.), *State of the world 2013: Is sustainability still possible?* (pp. 3-18). Washington, DC: Island Press.

- Fulai, S. (2011). Is the concept of a green economy a useful way of framing policy discussions and policymaking to promote sustainable development? *Natural Resources Forum*, 35, 63–72.
- Garmendia, E. & Stagl, S. (2010). Public participation for sustainability and social learning: Concepts and lessons from three case studies in Europe. *Ecological Economics*, 69, 1712-1722.
- Gibson, R. (2006). Beyond the pillars: Sustainability assessment as framework for effective integration of social, economic and ecological consideration in significant decision-making. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 8(3), 259-280.
- Goodland, R. & Daly, H. (1996). Environmental sustainability: Universal and non – negotiable. *Ecological Applications*, 6(4), 1002-1017.
- Griggs, D. (2013). Sustainable development goals for people and planet. *Nature*, 495, 305-307.
- Grin, J., Rotmans, J. & Schot, J. (2010). *Transitions to sustainable development: New directions in the study of long term transformative change*. New York: Routledge.
- Guagnano, G., Stern, P. & Dietz, T. (1995). Influences on attitude-behavior relationships: A natural experiment with curbside recycling. *Environment and Behavior*, 27(5), 699-718.
- Holland, L. (2004). Diversity and connections in community gardens: A contribution to local sustainability. *Local Environment*, 9 (3), 285-305.
- Kortenkamp, K.V. & Moore, C. F. (2001). Ecocentrism and anthropocentrism: Moral reasoning about ecological commons dilemmas. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 261-272.
- Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: A perspective, complexity-based governance framework. *Governance*, 23(1), 161-183.
- Marsden, T. & Hines, F. (2008). *Sustainable communities: New spaces for planning, participation and engagement*. Oxford: Elsevier.

- Marsh, I. (2002). *Theory and practice in sociology*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396.
- Max-Neef, M. A. (1991). *Human scale development: Conception, application and further reflections*. New York: The Apex Press.
- Meadows, D. (1998). *Indicators and information systems for sustainable development*. Hartland Four Corners VT: Sustainability Institute.
- Neumayer, E. (1999). Global warming: Discounting is not the issue, but substitutability is. *Energy Policy*, 27, 33-43.
- Palme, U. (2011). *History and definitions of sustainable development*. Tosca Sustainability Framework. Opgehaald van www.tosca-life.info.
- Prothero, A. & Fitchett, J. (2000). Greening capitalism: Opportunities for a green commodity. *Journal of Macromarketing*, 20(46), 46-55.
- Prothero, A., McDonagh, P. & Dobscha, S. (2010). Is green the new black? Reflections on a green commodity discourse. *Journal of Macromarketing*, 30(2), 147-159.
- Raworth, K. (2013). Defining a safe and just space for humanity. In Starke, L. (Red.), *State of the world 2013: Is sustainability still possible?* (pp. . 28-38). Washington, DC: Island Press.
- Robinson, J. (2004). Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development. *Ecological Economics*, 48, 369-384.
- Rotmans, J. (2005). *Societal Innovation: between dream and reality lies complexity*. Rotterdam: Erasmus Research Institute of Management.
- Rotmans, J. & Loorbach, D. (2009). Complexity and transition management. *Journal of Industrial Ecology*, 13(2), 184-196.
- Sen, A. (1984). The living standard. *Oxford Economic Papers*, 36, 74-90.
- Schäpke, N. & Rauschmayer, F. (2011). *Foundations for a common approach*. Berlijn: InContext.

- Schäpke, N. & Rauschmayer, F. (2012). Addressing sufficiency - Including altruistic motives in behavioural models for sustainable transitions. *UFZ Discussion Paper, 17*, 1-25.
- Stern, P. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behaviour. *Journal of Social Issues, 56*(3), 407-424.
- Wereld Natuur Fonds, 2011. *Wat betekent mijn voetafdruk?* Opgehaald van www.wnf.nl.
- Wittmayer, J., Van Steenbergen, F., Baasch, S., Feiner, G., Omann, I., Quist, J. & Loorbach, D. (2012). *Pilot projects on a roll: Year 2 pilot specific reports*. Berlijn: InContext.

Bijlagen

Bijlage 1: Stappen voor de *Community Arena*

Bijlage 2: Topiclijst interviews InContextleden

Bijlage 3: Voorbeeld interview bewoners Carnisse

Bijlage 4: Belangrijkste punten meegenomen uit de bijeenkomst in Freiburg

Bijlage 5: Codeboom interviews InContextleden

Bijlage 6: Codeboom interviews bewoners Carnisse

Bijlage 1. *Community Arena* overzicht

	Phases of the Community Arena	
	Key Activities	Key Output
0 Pre-preparation	A. Case orientation B. Transition team formation	A. Initial case description for each pilot B. Transition team
1. Preparation and exploration	A. Process design B. System analysis C. Actor analysis D. Setup monitoring framework	A. Community arena process plan B. Insightful overview of major issues/tensions to focus on C. Actor identification and categorisation + insight inner context D. Monitoring framework
2. Problem structuring and envisioning	A. Community Arena formation B. Participatory problem structuring C. Selection of key priorities D. Participatory vision building	A. Frontrunner network B. Individual and shared problem perception & change topics C. Guiding sustainability principles D. Individual and shared visions
3. Backcasting, pathways & agenda building	A. Participatory backcasting & definition of transition paths B. Formulation agenda & specific activities C. Monitoring interviews	A. Backcasting analysis & transition paths B. Transition agenda and formation of possible sub groups C. Learning & process feedback
4. Experimenting & Implementing	A. Dissemination of visions, pathways and agenda B. Coalition forming & broadening the network C. Conducting experiments	A. Broader public awareness & extended involvement B. Change agents network & experiment portfolio C. Learning & implementation
5. Monitoring & Evaluation	A. Participatory evaluation of method, contend and process B. Monitoring interviews	A. Adapted methodological framework, strategy and lessons learned for local and EU-level governance B. Insight in drivers and barriers for sustainable behaviour

Bijlage 2. Topiclijst voor de interviews met de projectleden van InContext

Achtergrond

- Discipline
- Rol bij InContext
- Eerste idee duurzaamheid

Betekenis van duurzaamheid

- Discussie van grote definities van duurzaamheid
 - Brundtland
 - Herziene versie Brundtland (Nature)
 - Europese richtlijnen
- Drie pijlers van duurzaamheid
 - Economisch
 - Ecologisch
 - Sociaal
 - Integratie
- Level van duurzaamheid
 - Wereldwijd / kleine schaal

Duurzaamheid binnen InContext

- Moeilijkheden met gebruik van duurzaamheid
- Het doel van het project
- Meetbaarheid

Duurzaamheid in de praktijk (pilotprojecten)

- Totstandkoming van duurzaamheid
- Rol als onderzoeker
- Lokaal niveau vs. Mondiale problematiek
- Vier duurzaamheidsdimensies

Bijlage 3. Voorbeeld interview voor de bewoners in Carnisse

Vragen evaluatie interviews Carnisse

Versie 01: 12 februari 2013

Datum:

Interview met:

A: INDIVIDU

Op een scala van 1 (laag) tot 5 (hoog) welke score geef je?

A1: In hoeverre heeft het visievormingsproces je het gevoel gegeven dat je een verschil kan maken voor Carnisse?

Score:

Waarom?

A2: In hoeverre ben je tevreden over je eigen inbreng?

Score:

Waarom?

A3: In hoeverre kon je thema's inbrengen, die je persoonlijk belangrijk vindt? Welke?

Score:

Waarom?

A4: In hoeverre stelde je het proces in staat om prioriteiten te stellen in/voor Carnisse?

In hoeverre zijn je prioriteiten voor Carnisse veranderd door de visievorming (in het afgelopen jaar)? In hoeverre hebben de discussies tijdens het visievormingsproces.Ben je met andere activiteiten gestart door de discussies bij de visievorming?

Score:

Waarom? (leg link met keuze maken/prioriteiten stellen)

B: DUURZAAMHEID

B1: Wat betekent duurzaamheid voor je?

B2: Is duurzaamheid belangrijk voor je?

Waarom?

B3: Hoe verhoudt , volgens u, de visie van een 'Bloeiend Carnisse' zich tot duurzaamheid?

Waarom?

(Eventueel ook hinten op meerdere dimensies van duurzaamheid: sociaal, economisch, cultureel en ecologisch).

C PROCES

C1: Was het je helder waar het proces over ging en waaraan de groep heeft gewerkt?

Kun je dat in eigen woorden samenvatten?

C2: Voelde je je altijd goed geïnformeerd over wat er gebeurde rond ‘Bloeiend Carnisse’?

Waarom?

C3: Wat zou je de volgende keer anders willen zien?

Waarom?

Verdiepingsvraag: En wat hadden Frank en Julia anders kunnen doen? Bv. op het gebied van facilitatie in de sessies en communicatie naar de deelnemers?

Bijlage 4. Punten uit bijeenkomst in Freiburg

InContext Freiburg meeting

22 t/m 26.04 2013

Subjects I took from the meeting and discussions which I can use for my interview/research:

- The role of the researcher is multiple: on the one hand the researcher is part of the group, but on the other hand the researcher is seen as an expert for sustainability-issues. This gives the researcher a prominent role and status in the group. The individual conceptions and values of sustainability can in this way be transferred to the people.
- Level of sustainability: bigger social change → out of the 'small' projects/niches → up scaling. So is this possible?
- Sustainability as the changing of lifestyles. The term was in the objective. Sustainability is presented in a positive way. But now it is only referred to as something social, but there can be said so much more about it... and, changing of lifestyles also needs to be defined, changing to what?
- Discussion on how you can address SD: societal challenges and resilience → but what do these concepts mean. This term is agreed upon in the agenda in Europe, there is no point of talking about SD in this context.
- Sustainability is now seen as more or less a social thing, but what else can be said about it? It has to be more reflected upon.
- The main goal (from the theoretical perspective, but also in general) is installing conditions for dealing with new societal challenges → through social learning: this gives you tools to respond to challenges (resilience): that people know what is going on and how to act. Not just the visible, tangible changes (like the vision), but also the more sensitive, harder to point at changes like these conditions.
- The social aspect is a key portal to sustainability.
- Sustainability is not an aim at itself, it's a tool, a creation of how to come to the wished goals. You should feel well, like all the others should. Not from a moral perspective.
- People are harder to change in a sustainable way when it comes from above, or when someone is telling you.

- Sometimes you have to address the outer context to ‘make’ people change (their behaviour). But others change individually due to this contextual factors.
- Inner context is important for change.
- SD as an undemocratic way to change how people think and act, but this is in the same way an excuse to not change systems.
- Is sustainability a desired outcome of the project?
- SD is not a helpful concept for change.
- Focus in sustainability to things that are close to the people, relevant and accessible.
- Four dimensions as replacement of sustainability. Whas/is this useful?
- Are these dimensions written down in the visions, or are they used in the arena’s?
- SD is too normative, we won’t impose something on the people but the project is set up in a normative framework.

Bijlage 5. Codeboom interviews InContextleden

Achtergrond info

Sociaal denken

- Sociale dimensie
- Bewustwording (leren, reflexiviteit, hoe ben je in de wereld?)
- Verbondenheid
- Welzijn (empowerment, goed leven)
- Zingeving
- 'Needs' (Brundtland-definitie)
- Toekomstige generaties (Brundtland-definitie)
- Kleinschaligheid
- Maatschappelijke uitdagingen
- Participatie
- Universaliteit (wat voor de een duurzaam is, is dat het voor de ander ook?)
- Conflict (met andere pijlers)
- Normativiteit

Milieubewust denken

- Ecologische dimensie
- Levensstijl

Interregionaal denken

- Globale problematiek (klimaat probleem, armoede in verre landen,...)
- (Europese) indicatoren
- Universaliteit

Tijdshorizon

- Toekomstige generaties (Brundtland-definitie)
- Belang van ecologie
- Proces vs. eindstaat
- Verbeteren van de wereld

Overig

- Bruikbaarheid van het concept
- Moeilijkheden met gebruik van duurzaamheid (meetbaarheid, normativiteit)
- Regulering

Bijlage 6. Codes interviews bewoners Carnisse

- Empowerment
- Prioriteiten
- Duurzaamheid
- Proces
- Groepsdynamiek